

Scienco sen landlimoj

La aventuroj de Anselmo Lanturlup'

PRAEKSPLODO

Jean-Pierre Petit

esperantigis : Roland Platteau kaj Pierre Chibleur

<http://www.savoir-sans-frontieres.com>

ENKONDUKO

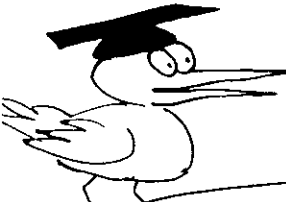

Ĉu vi scias Sofio ?
Ofte mi demandas min
de kie venas la umoj,
kiel fariĝis la Universo ...

Ĉu ĉio ĉiam estis tiel ?
Tero, la ĉielo ?

Ĉu la ĉielo ĉiam
estis blukolora ?

Ĉu la steloj ĉiam brilis sur nigra ĉiela fon' ?

En la KOMENCO DE LA KOMENCO nia Universo
estis eteta kaj tre varma; tre malgranda infero

Kaj ĉio knalis ?

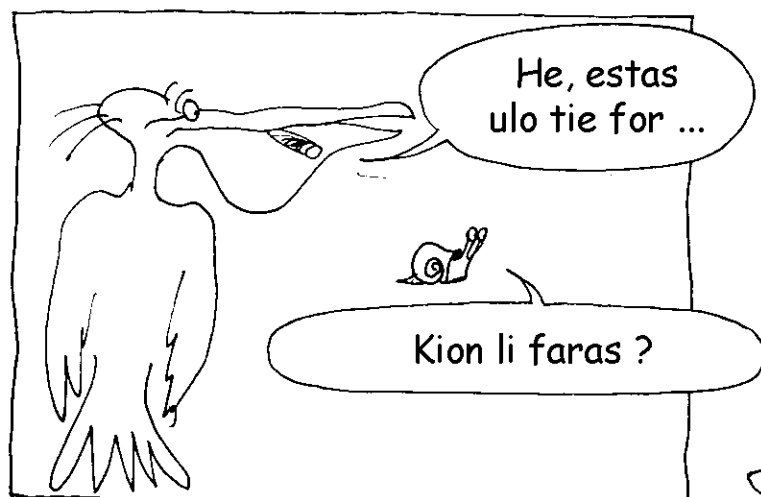
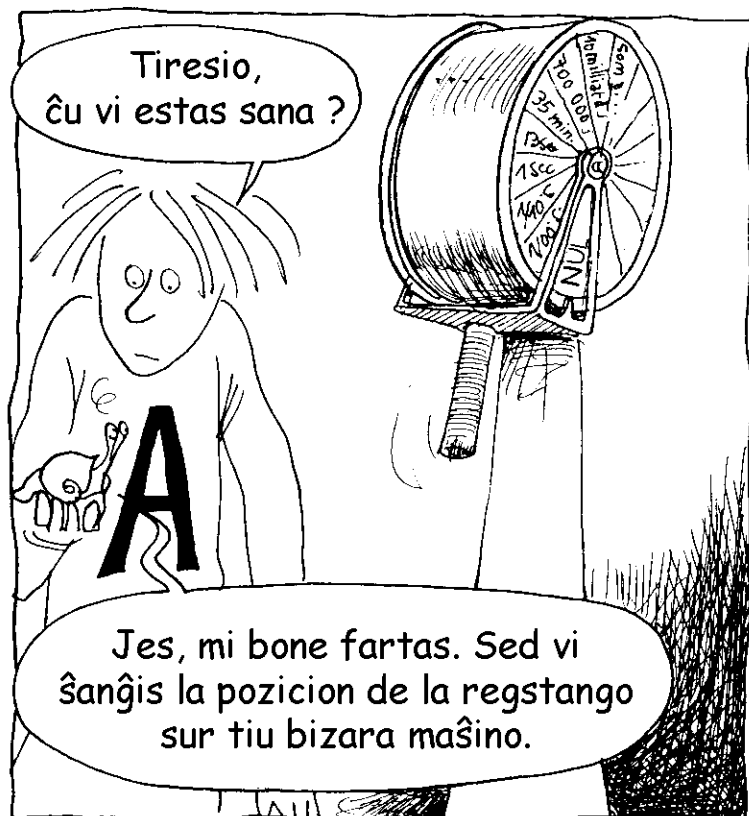
Jes, sed estas tre longa rakonto,
kaj por diri ĝin, necesas reiri
antaŭ tre longa tempo

Ho ! venu kaj vidu !

LA KOMENCO DE ĈIO

Jen, tio ree
misfunkciis !

Oni
trompis
min ...

Se tapiŝon vi provis muralmure instali,
vi aĉe faris tion, kiel brakstumpulo,
estas vere !

Ŝajnas, ke li havas
problemojn kun sia tapiŝo,
via kunparolanto.

Kia fuŝaĵo ....
Estas faldoj ĉie !...

Estas normale, ke estas faldoj.
Vi volis instali tro da materialo,
ĝi kunpremiĝas ...

Tss...
Se ne estus kunpremiĝo,
ne estus energio :
estus nur spaco

Kaj plie se estus unuforme faldita !
Sed estas faldpaketoj, kiuj anarkie promenas,
je rapido de po tri cent mil kilometroj en sekundo.

Tio estas kvantuma .... diablece kvantuma ...

Estas kio ?

Ne estas multaj AĴOJ !

Sed jes ja !
Ĉi tie la AĴOJ
estas tiuj specoj
de promenantaj
ondiĝoj.

La Universo ĉi tie bildigata havas nur
du dimensiojn, estas do SURFACO, kies reliefoj figuras la partiklojn,
la masojn, la radiadon. Se vi apartenus al tiu Universo dudimensia,
jen al kio vi similus.

Tio ne estas beleta,
tute ne beleta ...

En nia tridimensia mondo
la partikloj estas ankaŭ lokaj
variigoj de la kurbeco.

Estis pli
bone antaŭe

Antaŭ ... kio ?

Nu ... mi nomos
tiujn promenantajn faldojn
FOTONOJ

Ha diablo de ĉiuj diabloj !
Jen nun alia afero ...

Kio ?

Sed rigardu tion !
Da ili estas ĉie !!!!

Ne nur flokiĝas, sed turbulas.
Dio helpu !

Ili aspektas kiel etaj vorticoj,
kiujn oni farus tiamaniere
en littukoj.

Kuriozas - estas kelkaj,
kiuj turniĝas laŭ unu sencumo
kaj aliaj laŭ la mala.

Kiel viaj fotonoj, ili kuras je 300 000 km/s

Mi nomos tiujn promenantajn vorticojn
NEŬTRINOJ kiam ili turniĝos
tiel ĉi :

Kaj ANTINEURINOJ kiam ili turniĝos
laŭ la mala sencumo :

Tio estas terure skuata. Sur via tapiŝo
neniu loko estas ebena. La faldoj estas
laŭlitere unu kontraŭ la aliaj (*)

Tiu universo
estas tre, tre nestabila.
Tute fuŝita !...

Se almenaŭ estis iom da ordo en tio !
Sed regas konfuzego. Ĉio estas hazarde dissemita !

Mi abomenas la hazardajn ludojn !

La hazardo, mia amiko,
jen la diablo !

Ĉu ? ...

Kosmoplank
la universala
kun-greso

Mi eĉ ne ludas
per ĵetkuboj ...

Ho rigardu !
IO okazas tie for ...

(*) Propreco de kio, oni nomas la RADIADO DE LA NIGRA KORPO
(nur Dio scias kial ...).

Jen du promenantaj faldoj,
kiuj iras renkonten unu de alia,
Ili tuj kolizos.

BLEB!

Kia
TOHUVABOHUO,
amikoj miaj!

Nun aperas ŝveloj.
Unu alsupre kaj la alia
almalsupre.

Ili malproksimiĝas unu de la alia je rapido,
kiu proksimas 300 000kmoj en sekundo.

Bone. Mi nomos la tuberojn MATERIO, kaj la kavojn
ANTIMATERIO, estas KURBECO, do estas MASO.

La fotono, samtempe
kavo kaj tubero estas sia
propra anti-partiklo.

MATERIO kaj ANTIMATERIO,
naskiĝitaj de la karamboloj inter fotonoj,
aperas je relativecaj rapidoj.

Tubero, kavo, ĉio ĉi estas arbitra...

Kia estas la senco de
tiu profunda pripenso,
kara mia Tirezio ?
Estas aĵoj, kiu kave aperas,
kaj aliaj tubere. Tio ŝajnas
al mi evidenta...

Nu ĉar ni staras je tiu ĉi flanko de la tapiŝo. Se ni starus sur la alia,
la tuberoj iĝus kavojn kaj la kavoj tuberojn.

Sed .... mi vidas nur
unusolan flankon !!!

Tirezio !!!

Ne eblas iom petoli ....

?...

Jen unu plia
epistema policisto !
(*)

Atendu ! Tie ... kiam tubero kaj kavo renkontiĝas sufiĉe malrapide,
tio redonas du promenantajn faldojn. Estas la inversa operacio.

Hm... simple NENIIĜADO
de materia partiklo kaj de sia
antipartiklo. Tio redonas
du fotonojn.

Estas la
TOHUVABOHUO

Hm...

(*) de greka vorto episteme = scienco kaj policisto = policisto.

La kreoj kaj malkreoj de partikloj, el fotonparoj, sinsekvas je senbrida ritmo. En tiu ĥaosa mondo, tiu ŝanĝema mondo nenia strukturo. Nur streĉa svarmo el fotonoj, neŭtrinoj, antineŭtrinoj, kaj mulnombraj partikloj kaj antipartikloj, sendaŭraj kaj diversaj. Estas la TOHUVABOHUO (*).

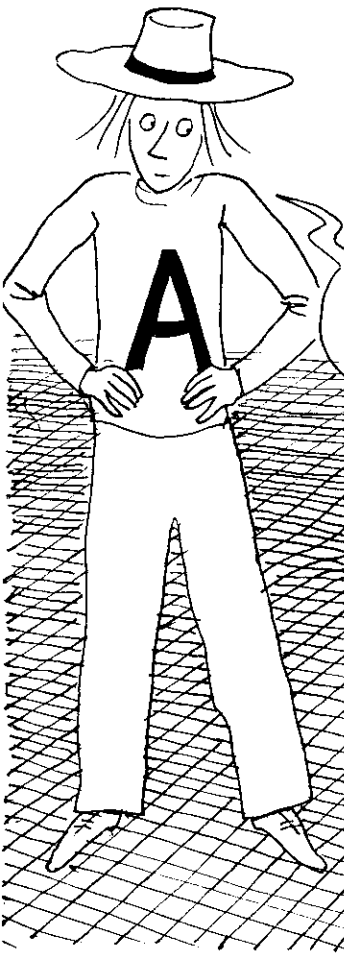

Tio pensigas min
al la SEXONOJ

Kio estas tio, seksonoj ?

Tio estas partikloj, kiu pasigas
sian tempon je sinreproduktado.

Ŝajnas, ke estas promenantaj faldoj kun
tre diversaj larĝoj, same kiel estas tuberoj
mallarĝaj kaj altaj aŭ larĝaj kaj malaltaj.

Mi nomos ONDOLONGON λ
tiun amplekson de la promenantaj
faldoj, la FOTONOJ

Ni supozu, ke mi kreas
promenantan osciladon,
skuante tiun ŝnuron. Mi unue
skuas ĝin milde. Mi metas en
ĝi malmulte da energio, kaj la
ondolongo λ estas granda.

Se mi nun skuas pli abrupte la ŝnuron,
se mi donas al ĝi pli da energio, la ondolongo λ
estos nete pli mallonga.

Mi !

Tiel ke, ju pli ondo
transportas da energio,
des pli ties ondolongo estas
malgranda.

Mi diros, ke la ENERGIO transportata
de FOTONO, unu grajno de LUMO, INVERSE
PROPORCIOS je sia ondolongo λ ,
E varias kiel $1/\lambda$.

Tiel, tio taŭgos ....

JU PLI ONI ESTAS MALGRANDA DES PLI ONI ESTAS PEZA

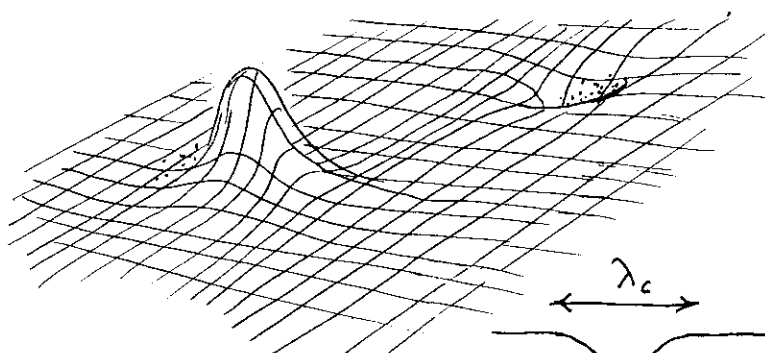
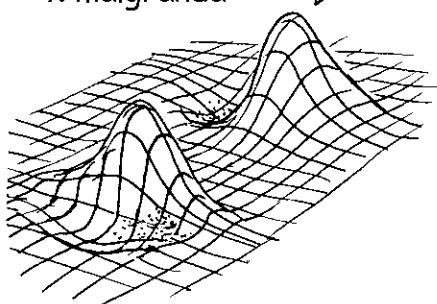
Konsentite pri tiuj promenantaj faldoj,
kiujn vi nomas la FOTONOJN. Sed kio diferencigas
la kavojn aŭ tuberojn mallarĝajn kaj altajn disde
la kavoj aŭ tuberoj larĝaj kaj malaltaj ?

Mi nomos tiun larĝon de la kavoj
kaj tuberoj la ONDOLONGO DE KOMPTON λ_c .
La maso m estos INVERSE PROPORCIA al $\hat{g}$.
Estu m varianta kiel $1/\lambda_c$.

Fotonoj plenaj je energio,
kun mallonga ondolongo, naskos partiklojn
(kaj antipartiklojn) kun maso m granda,
mallarĝa kaj alta.

λ malgranda

λ_c malgranda : Komptona ondolongo malgranda

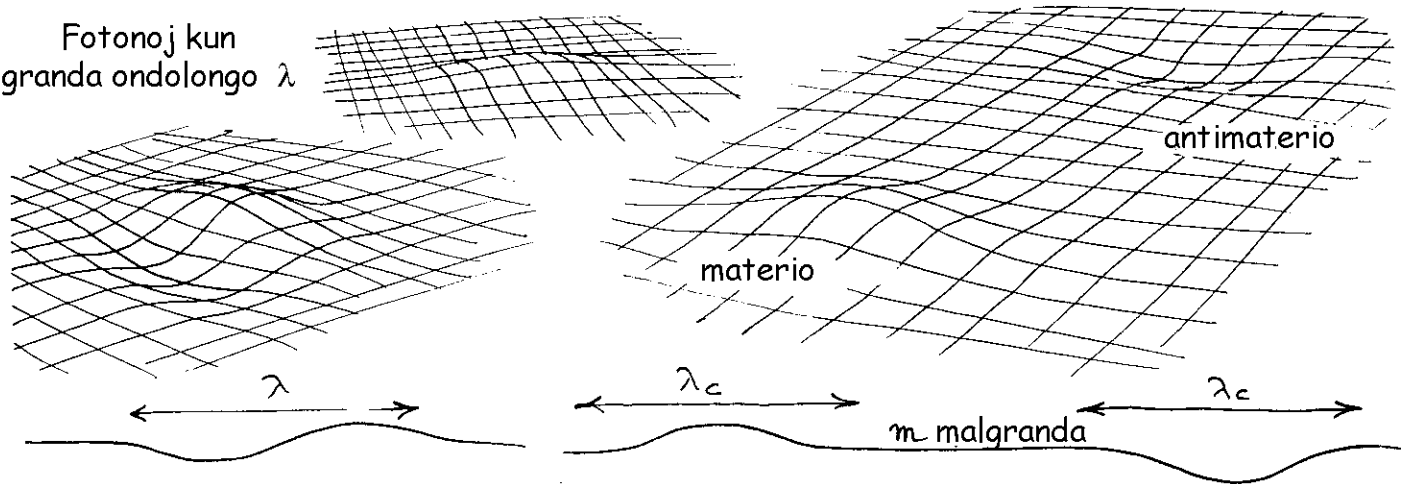
FOTONO

maso m granda

ANTIMATERIO

MATERIO

Fotonoj kun
granda ondolongo λ

Fotonoj kun granda ondolongo partikloj kun granda Komptona ondolongo. inverse, fotonoj relative malmulte energiaj naskos paron partiklo-antipartiklo kun granda ondolongo, tio estas kun malgranda maso : λ_c granda, m malgranda.

Fakte estas eĉ multe pli simple.
Laŭ kion mi vidas $\lambda = \lambda_c$ (*), tio estas :
la partikloj c (kaj la antipartikloj) estas
samgrandaj, kun la fotonoj, kiuj kreas ilin

Do tio igas, ke kiam oni konas
la MASON de iu ajn partiklo, oni tuj konas
la ondolongon de la radiado, kiu kreis ĝin.

(*) Oni rememoros, ke E (energio) = m (maso). VD. «ĈIO RELATIVAS».

He atentu !
Estas «tubero» en tiu afero !
Tio tute ne estas logika ...

HO PARDONU !

La PROTONO kaj la NEŬTRONO havas preskaŭ la saman mason. Ili do estas samgrandaj. Sed la elektrono pezas multe malpli. Logike ĝi devus pezi ... pli !?!

Ĝuste !
La PROTONO kaj la NEŬTRONO pezas $1,66 \times 10^{-27}$ kg. La elektrono pezas $9,1 \times 10^{-31}$ kg. Ĝi estas do 1850 oble pli «granda».

Mi ...hm...
uj ... aj ... aj...

Ĉu vi jam vidis
protonon, ĉu ?

Hm ...
ne.

Nu !

Aĥ la nuntempa
genezo ne sinĝenas !

Kion vi fabrikas ?

Mi konstruas HIDROGENAN ATOMON
pli konforman al la realo. Kun dika elektrono
kaj eteta PROTONO konsistiganta
ĝian KERNON (aŭ NUKLEON)

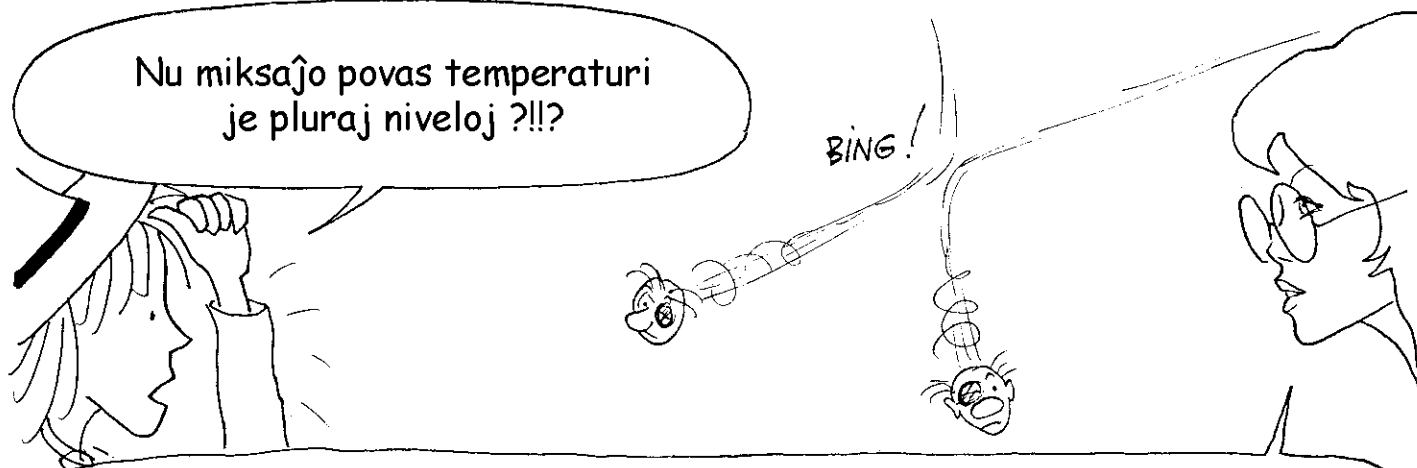
Diabloj de ĉiuj diabloj !
Kia ĥaoso ! .... Be .... buboj ! Vi helpas al mi por
restarigi iom da ordo en tiu miksamasaco.

LA TEMPERATURO DE RADIADO

T_R

EKVILIBRA STATO

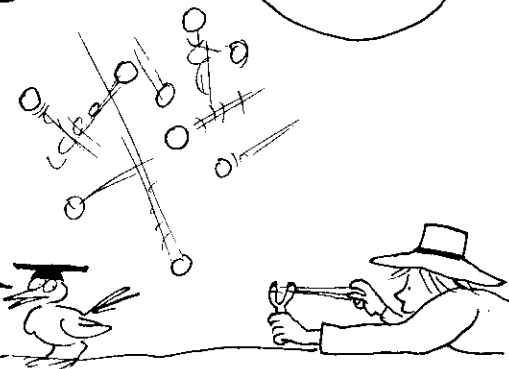

Jes, sed ni studos tion en la paĝo 46. Atendante, la partikloj interŝanĝas energion, inter ili, aŭ kun la fotonoj, tra la kolizioj. La meĥanismo strebas al unuformi la temperaturojn, IGI ILIN EGALAJ, meti la sistemon en stato de TERMODINAMIKA EKVILIBRO.

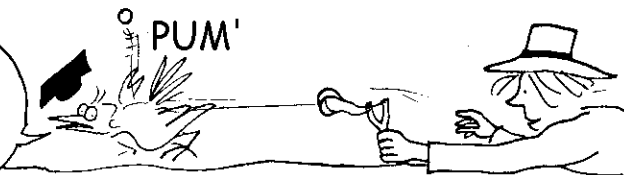
LA TEMPERATURO DE LA MATERIO

T_m

Ĉiuj tiuj partikloj **MATERIAJ** havas masojn m kaj rapidojn V variajn. La kineta energio de partiklo materia estas $\frac{1}{2} mV^2$. Sed en tiu populacio ni povas difini mezan agitadan energion (**TERMIKAN**).

Kaj la **TEMPERATURO DE LA MATERIO** T_m , mezuros tiun **MEZAN ENERGIION DE TERMIKA AGITADO**.

TERMODINAMIKO

Se iu partiklo enhavas troan energion, se ĝi tro rapidas, tro «varmas», kolizio kontraŭ alia partiklo malakceligos ĝin. Kaj reciproke se ĝi tro malrapidas. Se tiu fenomeno «energia kuplado» de la specoj per kolizio estas sufiĉe forta, la temperaturoj ne nur iĝos egalaj, sed restos tiaj, eĉ se vi kunpremos aŭ relasos tiun miksaĵon.

Ho mi!

Akcelu!

Ne tiel rapide!

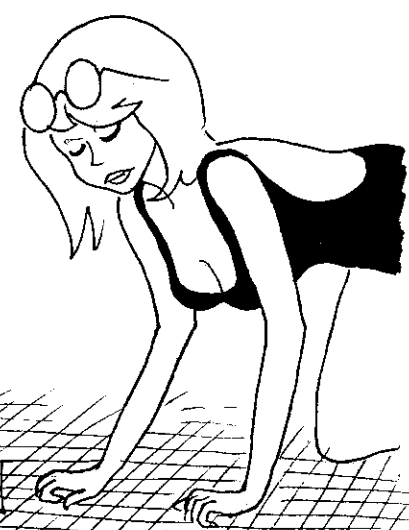
Ĉu oni pigras?

Kia agitado ! Partikloj kaj antipartikloj
naskiĝas kaj mortas, en paroj,
je rapidega ritmo !

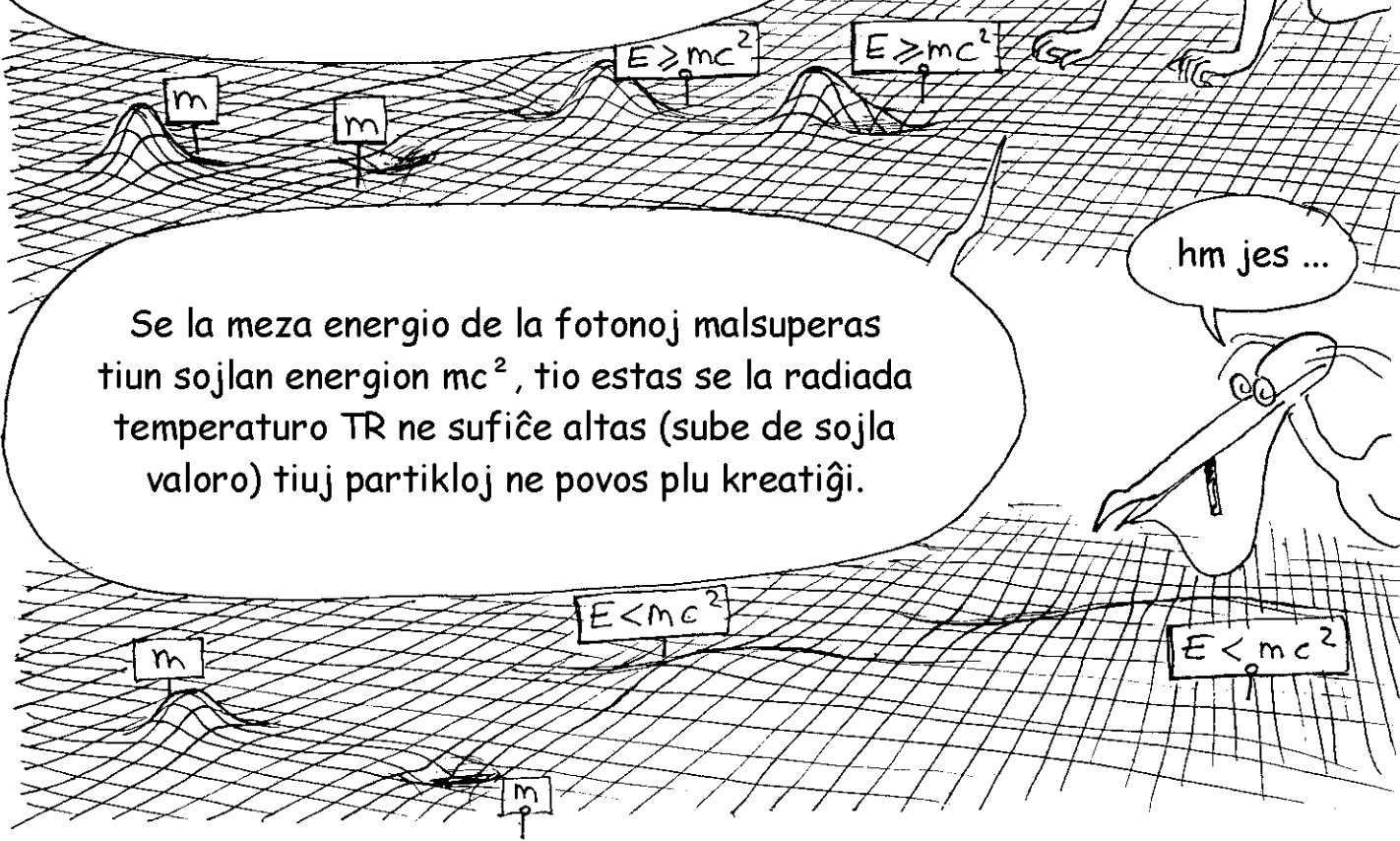
Kiaj estas
la kondiĉoj por krei paron
partiklo-antipartiklo ?

LA SOJLA TEMPERATURO

Kreado PARON partiklo-antipartiklo
kun komuna maso m necesas energion $2mc^2$,
provizata de fotona paro entenanta
energion egalan aŭ superan.

hm jes ...

Se la meza energio de la fotonoj malsuperas
tiun sojlan energion mc^2 , tio estas se la radiada
temperaturo T_R ne sufiĉe altas (sube de sojla
valoro) tiuj partikloj ne povos plu kreatiĝi.

PRI LA EVOLUO DE LA SPECIOJ

La PLUVIVO de specio ĉiam estas problema. Ĝi povas certigati per alta produktiva ritmo.

He jen !
Seksonoj !

Kio implicas, ke la radiada temperaturo T_R estu supera je la sojla temperaturo ligita al la specio

Se la temperaturo T_R estas pli malalta, pluraj malaperigaj kaŭzoj estas prikonsidereblaj.

La plej timiga estas la neniigado kun l'antipartiklo...

PLOP

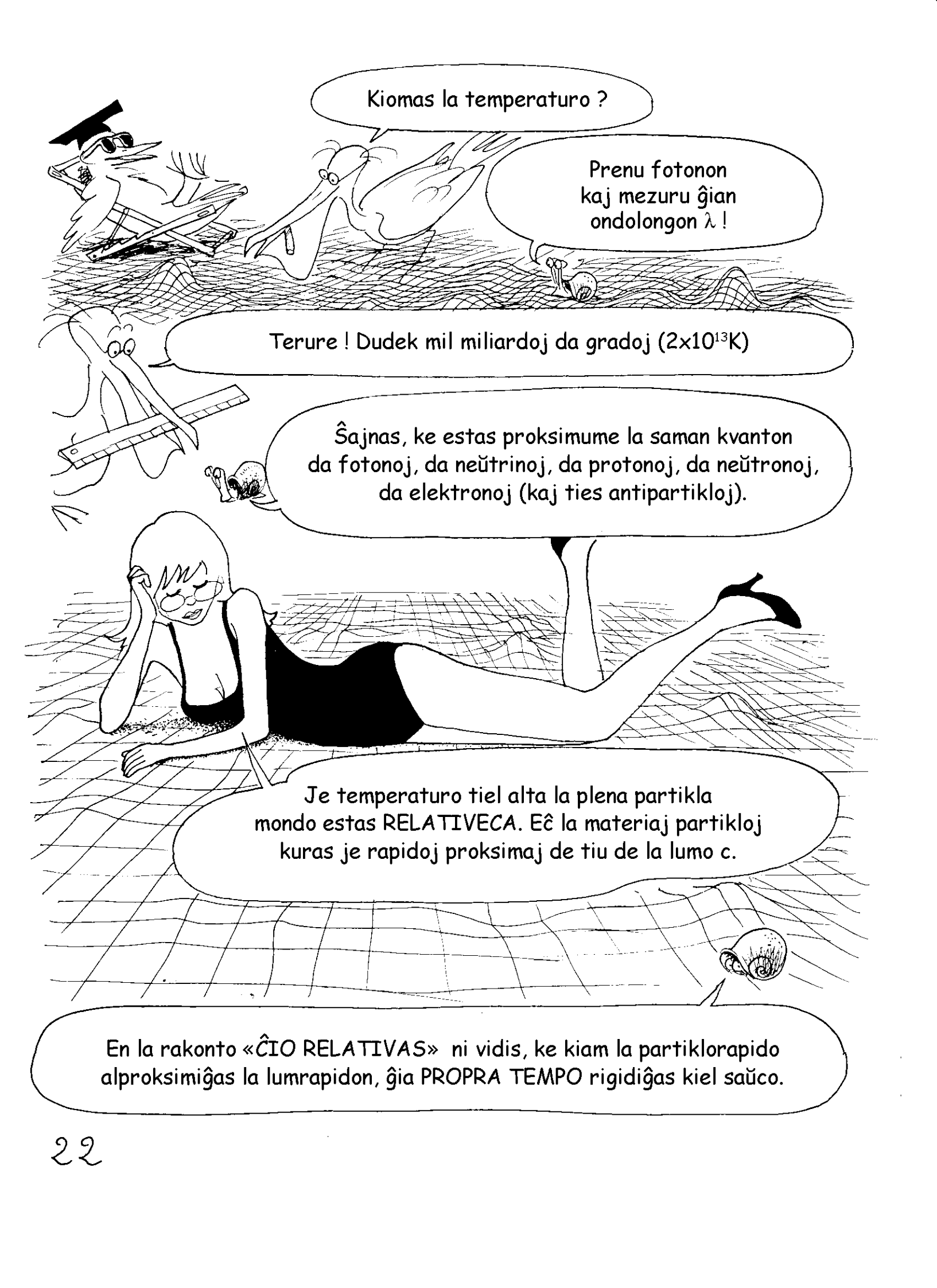
Fine la partikloj havas sian propran VIVDAURON (*), pasigita tiu tempo ili malkombiniĝas spontane al aliaj partikloj kaj radiado.

Poste venas malbonaj renkontoj ĉiaspecaj

La kosmo estas rabmurdejo.

La problemo estas daŭri ...

(*) ... Ilia rezervo da «KRONOL»
Vd «ĈIO RELATIVAS»

Kiomas la temperaturo ?

Prenu fotonon
kaj mezuru ĝian
ondolongon λ !

Terure ! Dudek mil miliardoj da gradoj ($2 \times 10^{13} \text{K}$)

Ŝajnas, ke estas proksimume la saman kvanton
da fotonoj, da neŭtrinoj, da protonoj, da neŭtronoj,
da elektronoj (kaj ties antipartikloj).

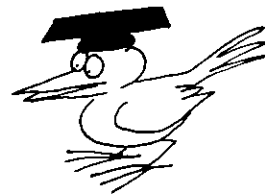
Je temperaturo tiel alta la plena partikla
mondo estas RELATIVECA. Eĉ la materiaj partikloj
kuras je rapidoj proksimaj de tiu de la lumo c .

En la rakonto «ĈIO RELATIVAS» ni vidis, ke kiam la partiklorapido
alproksimiĝas la lumrapidon, ĝia PROPRA TEMPO rigidiĝas kiel saŭco.

Sed tio metas seriozan problemon...
se ĉio promenas je la luma rapido, tiam TEMPO (*)
ĉesas elflui ?!!? ... neniŭ travivas ĝin.

Neniŭ iras sufiĉe malrapide,
ke ties tempo elfluas en signifa
maniero.

Fek !

Mondo tute SENTEMPA
ne havus SENCON.

Eble la tempo estas luksaĵo, kiun nur
certaj universoĵoj povas sin pagi ?

Estas diablece !

Ba - Post ĉio, kion mi
jam vidis kaj aŭdis... SPACO,
TEMPO, UNIVERSO, ĉio tio nur
estas trompa pulvoro !

Ĉu estas
tio la universala
konsistiganto
de ĉio ?

(*) Kosma tempo, kiu povus konsisti en la meznombro de la PROPRAJ TEMPOJ.

ELEMENTAJ PARTIKLOJ

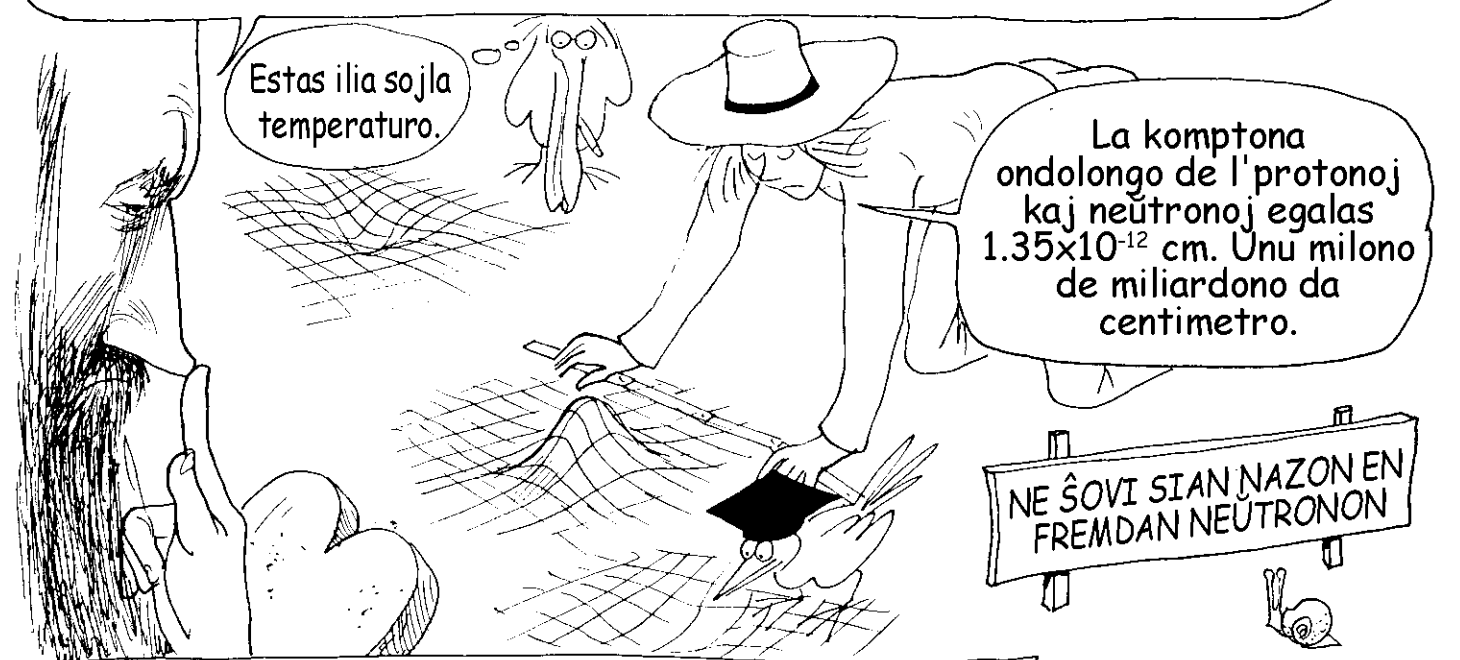
Jen, anstataŭ resti gape kun malplenaj brakoj, helpu mi do iom ordigi tiun fatrason da ELEMENTAJ PARTIKLOJ.

Tiuj ĉi havas komptonajn ondolongojn λ_c tre malgrandaj.

Tiuj partikloj kun tre forta maso estas HIPERONOJ (*)

Poste vicas la HADRONOJ. La PROTONO kaj la NEŬTRONO (same la antiprotono kaj l'antineŭtrono) apartenas al tiu grupo. Ili povas kunmetiĝi en KERNOJ. Por krei tiujn partiklojn, necesas radiada temperaturo super 10^{13} K, t.e. Dek mil miliardoj da gradoj

Estas ilia sojla temperaturo.

La komptona ondolongo de l'protonoj kaj neŭtronoj egalas 1.35×10^{-12} cm. Unu milono de miliardono da centimetro.

NE ŜOVI SIAN NAZON EN
FREMDAN NEŬTRONON

(*) Hipotezaj, en la estanta konostato.

HADRONO devenas
el HADROS, kio signifas
forta en la greka.

Tirezio, ĉu vi
scipovas la grekan?

Kompreneble estas
tiom da ANTIHADRONOJ
ol da HADRONOJ.

Fine, jen la LEPTONOJ (*)

LEPTONO

ANTILEPTONO

Por krei ilin, radiada temperaturo je
6 miliardoj da gradoj (SOJLA temperaturo) sufiĉas.

La plej fama LEPTONO estas l'elektrono, kaj ties antia ĝemelo
la POZITRONO. Oni rimarkos, ke la sojla temperaturo ebliganta
la kreon de elektronoj estas 1850-oble malpli alta ol la sojla
temperaturo de la protono kaj de la neŭtrono.

Normalas, tial ke necesas
1850-oble malpli da energio por
krei elektranon ol protonon.

(*) de la greka LEPTOS, maldika

Ĉio iras FOR

La situacio estis terure kronogena (tempo tiom emis je aperi).
La kronotrono ekrulis, kaj tio estis la unua OKAZAĴO, la unua TEMPERO.

Kie vi estas ?
Kio okazas ?

Estas la EKSPANSIO, la disrompiĝo,
l'Universo malstreĉiĝas. senkulpigu min .

Mi foriras
en l'aliloko.

Ŝanĝon, mi ne eltenas !

Hej !

Vi vidos, post kelke da tempo,
tio iom kvietiĝos.

Jen, li forlasas
nin tute senhelpe !

Adiaŭ,

bonan eksplodon.

Dnove fuŝita

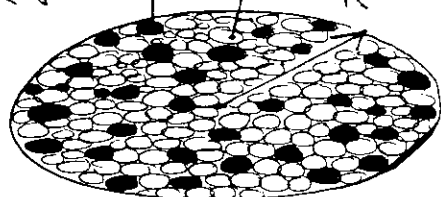
Kien li iris ? ...

Aspektas kvazaŭ kloakoplato.
Ĉu tio estas la katakomboj de l'Universo ?

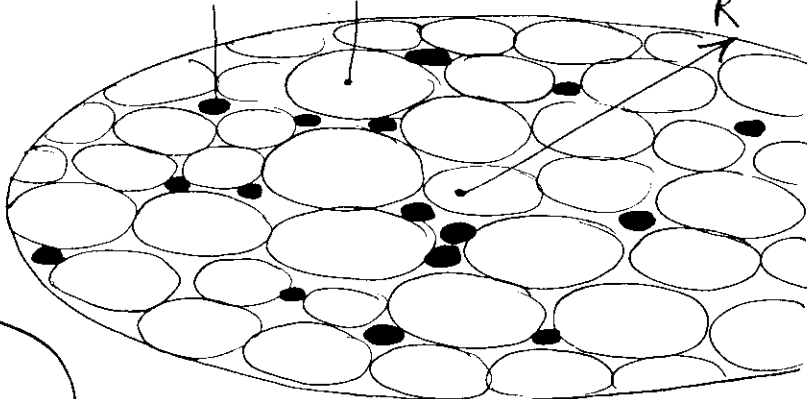
KONSERVADO DE LA MASO

Rigardu, kio okazas. La fotonoj dilatiĝas.
Sed la materiaj partikloj ne dilatiĝas.

materio fotono

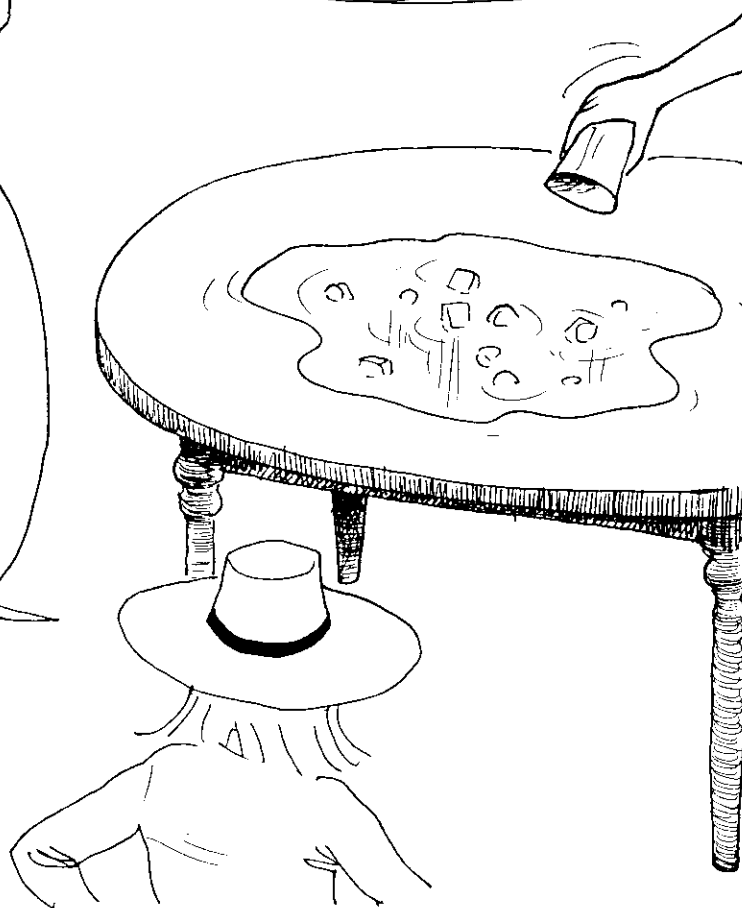

materio fotono

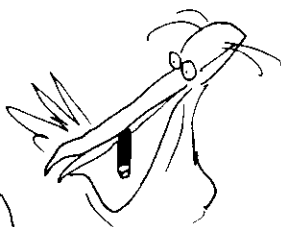
Materio estas
spaco frostita.

Tio pensigas al tio,
kio okazas, kiam oni renversas
sur tablo glason plena je akvo
kaj glacikuboj. La akvo etendiĝas.
La glacikuboj sekvas tiun
ekspansion, sed konservas
sian dimension.

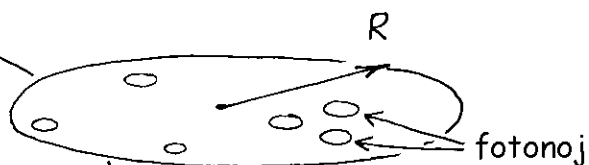

Ĉar la dimensio de la materiaj partikloj ligatas je ties maso,
mi deduktas ke la MASO KONSERVIĜAS.

Male, la aro de fotonoj (kiuj dilatiĝas)
perdas ENERGIION.

Se R estas la radiuso de l'Universo,
dum la ondolongo λ de la fotonoj sekvas la
ekspansion (λ varias kiel R), mi deduktas,
ke la radiada temperaturo, kiu varias kiel $1/\lambda$,
malgrandiĝas kiel $1/R$.

Ĉio okazas kvazaŭ
la universo kreas sian propran
spacon, sian KOSMOTOPO (*),
sekreciante ... vakuon...

Materio kaj lumo estas nur du malsamaj formoj
de sama ento : la ENERGI-MATERIO. La fotonoj
konservas sian rapidon de 300 000 km/sec
sed perdas sian energion.

(*) de cosmos : KOSMO kaj topas : LOKO
(la loko kie troviĝas la Universo.)

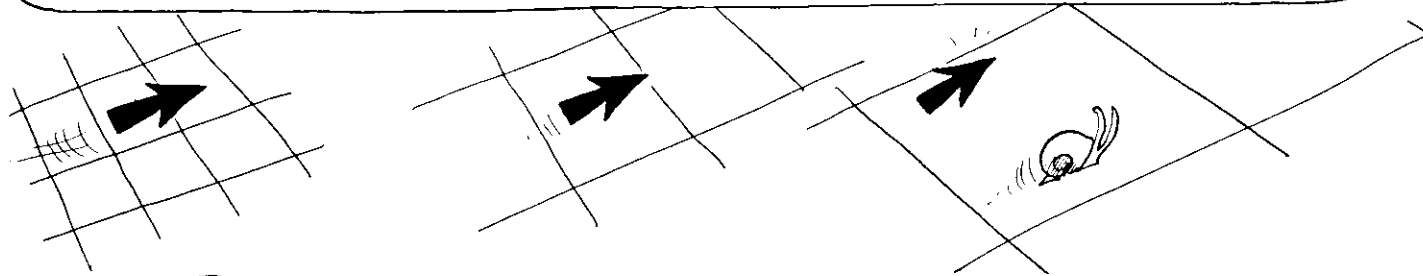

Jen bildo, kiu bone montras la etendiĝon de l'fotono kaj la perdo da energio, kiu rezultas el tio.

Sed kiel materio kondutas en tiu ekspansio ?

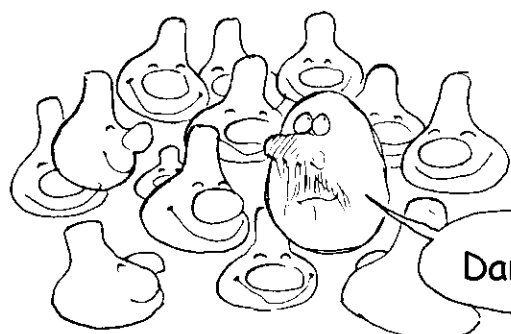
La Universo sekrecias spacon kiel konko. Ju pli la tempo pasas, des pli la partikloj havas vojon por trairi. Kiam la grandeco de la Universo duobliĝas, tiam la agitadrapido de la materiaj partikloj duoniĝas. Ilia kineta energio do kvaroniĝas : la agitadrapido varias kiel $1/R$ dum la temperaturo T_m de la materio varias kiel $1/R^2$.

Sed ni vidis antaŭ momento, ke la radiadtemperaturo T_R varias kiel $1/R$. Ĉu la materio emas malvarmiĝi pli rapide ?

Prave. Sed la kolizioj inter fotonoj kaj materio varmigas ĝin.
Tre oftaj ili pluigas la termodinamikan staton. ($T_R = T_m$),
dum iom da tempo.

Dankon amikoj.

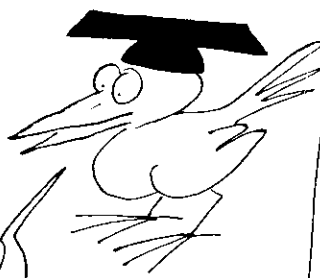
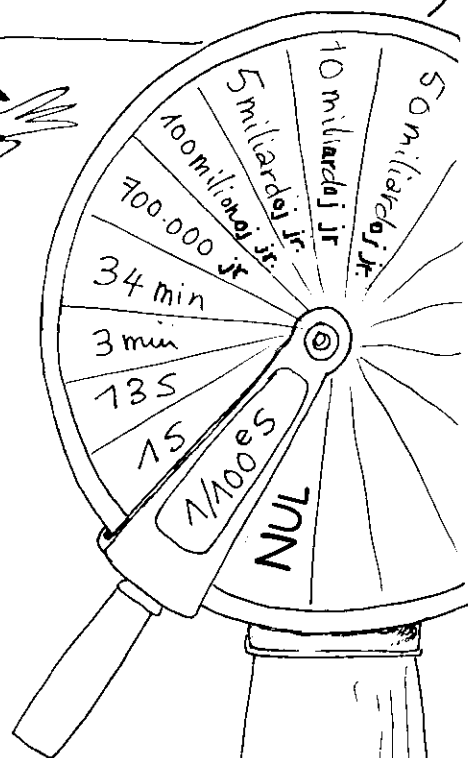
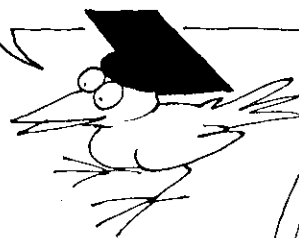
Unu centono da sekundo

La protonoj, neŭtronoj,
antiprotonoj kaj antineŭtronoj iras
nur je la dekonono de la lumrapido c .

La temperaturo ($T_R = T_m$) malgrandiĝis ĝis
cent miliardoj da gradoj, t.e. Ja sube de ilia sojla
temperaturo, kiu estas dek mil miliardoj da gradoj.
Ili neniiĝis po paro je freneza rapido kaj restas
nur unu en unu MILIARDO

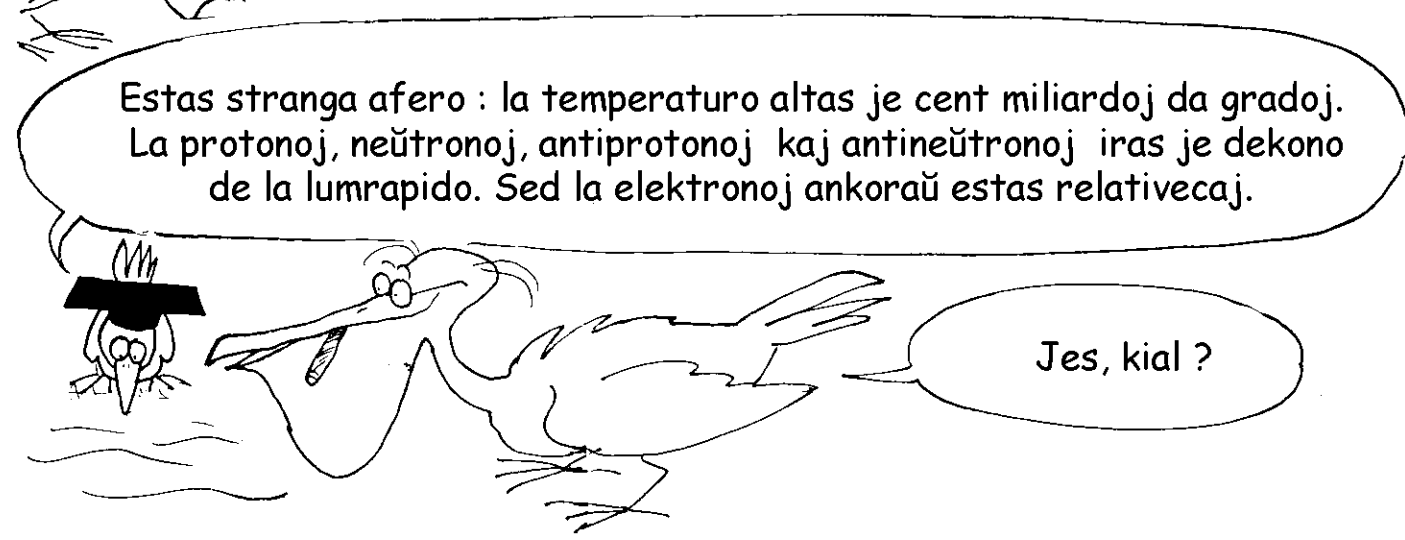
Sofio, la plimulto de la protonoj, neŭtronoj, antiprotonoj kaj antineŭtronoj malaperis. Sed kial restas ĉiam tiom da elektronoj kaj da pozitronoj (anti-elektronoj) ?

La sojla temperaturo de la elektronoj altas je nur ses miliardoj da gradoj.

Nur ses miliardoj da gradoj ... ĉu vi aŭdas ?

Ŝajnas, ke malvarmiĝas.

Estas stranga afero : la temperaturo altas je cent miliardoj da gradoj. La protonoj, neŭtronoj, antiprotonoj kaj antineŭtronoj iras je dekono de la lumrapido. Sed la elektronoj ankoraŭ estas relativecaj.

Jes, kial ?

La medio plu estas en stato de TERMODINAMIKA EKVILIBRIO :
la kuplado inter ĉiuj specio kaj radiado plu estas forta. La kinetaj
energioj de la materiaj partikloj averaĝe egalas : :

$$\frac{1}{2} M_{\text{protona}} (V_{\text{protona}})^2 = \frac{1}{2} M_{\text{elektrona}} (V_{\text{elektrona}})^2$$

Nu ... ĉar la elektrona maso
'stas 1850-oble malplia ol la protona,
do necesas kompense, je difinita temperaturo
l'agitada rapido de elektrono estas
multe pli alta.

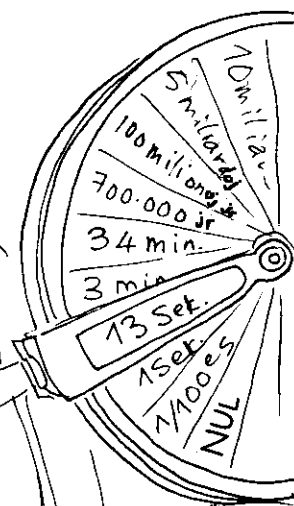
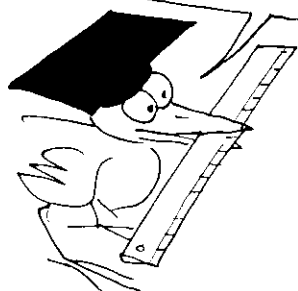
Fakte ĉar la sojla energio por kreado
partiklon de maso m estas tutsimple mc^2 ,
tial ekde la agitada rapido V iĝas signife
malplia ol c , la kreadoj de tiuj partikloj
ĉesas, kaj ilia kvanto draste
malkreskas.

Alidirite :
ekde iu populacio da
materiaj partikloj ĉesas
esti reletiveca, ĝi estas
falĉata de la morto.

Dektri sekundoj.

La temperaturo sinkis
je tri miliardoj da gradoj.

Ho, rigardu elektronoj kaj
antielektronoj. Kia ekstermo !

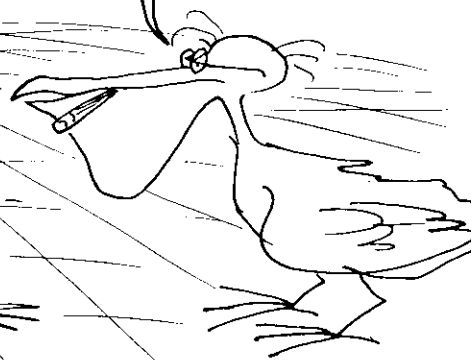
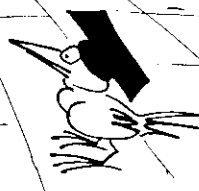

He ! La temperaturo ne altas
ĝis ilia sojla temperaturo.

Vera kosmologia hekatombo !

Ankaŭ tiukaze,
restos nur po unu
en MILIARDO !

Kia malŝparo ...

Apenaŭ ne restis NENIO ... nur fotonoj.
Bonŝanco, se mi bone komprenas ...

Eble estas
aliaj universoj kiuj
malprosperas, aliloke ...

Unu el la plej grandaj misteroj
en kosmologio kuŝas en tio, ke ni ne povas
klarigi KIAL materio kaj antimaterio
ne neniigis sin reciproke.

En tiu momento de la rakonto,
ĉiam estas la sama : momento venas kiam oni
forkaŝas la problemon de ANTIMATERIO.
Antimaterio malaperis ! Kiel Gerda !

Tirezio mi memorigas
al vi niajn konvenciojn. Nur FAKTOJ !
Neniaj FANTAZIOJ. (*)

Mi abomenas
policistojn.

suksuker' !

(*) albumo estas aparte dediĉita al la fantazioj «La KARNAVALO DE SCIENCO :
antologio de la ideoj ontaj».

LA RADiADA ERAO

Partikloj
ja ne estas
AMASE.

Restas nun ne multaj aĵoj
en tiu universo, krom lumo.

La ENERGI-MATERIO,
kiu estis egalparte en formo
de materio, fotonoj kaj neŭtrinoj, sin trovas nun preskaŭ ekskluzive
en formo de fotonoj kaj neŭtrinoj, tio estas radiado. Cetere
ĉiufoje kiam la grando de l'Universo iĝas duobla, la materia
denseco malkreskas. Diluo !

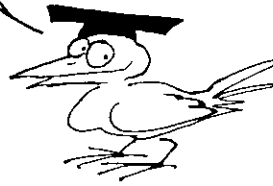
Sur tiu tapiŝo, kiam R duobliĝas,
la denseco kvaroniĝas $2 \times 2 = 4$
En nia tridimensia universo, fakte,
tiu denseco iĝas okoble malplia
 $2 \times 2 \times 2 = 8$

La materia denseco varias kiel la inverso de la kubo
de la «grando», de la «radiuso» R de l'Universo.

Sed por ni, fotonoj, estas pli dramece.
Ekspansio malplenigas al ni nian tutan energion.
La kvanto de energi-materio, kiun ni veturigas
malkreskas kiel la inverso de la radiuso R
de Universo

Kio estigas, ke la energi-materia denseco,
sub formo de fotonoj, varias kiel la inverso de la kvara potenco de R .

Ĝis kiam materio estas kuplata je la fotonoj, tiuj daŭre varmigas ĝin. Kaj tio okazas ĝis kiam ilia temperaturo komuna ($T_R = T_m$) malkreskas je 3000 kelvinaj gradoj, t.e. dum 700 000 jaroj.

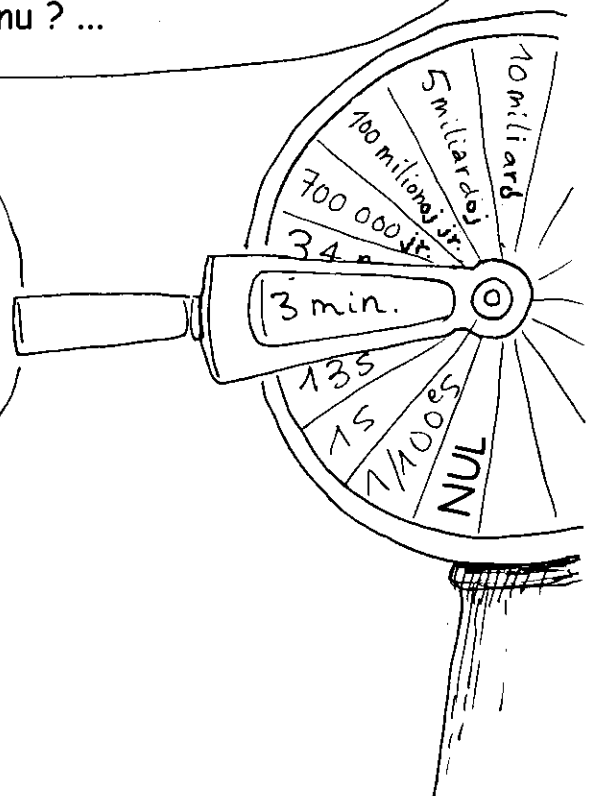
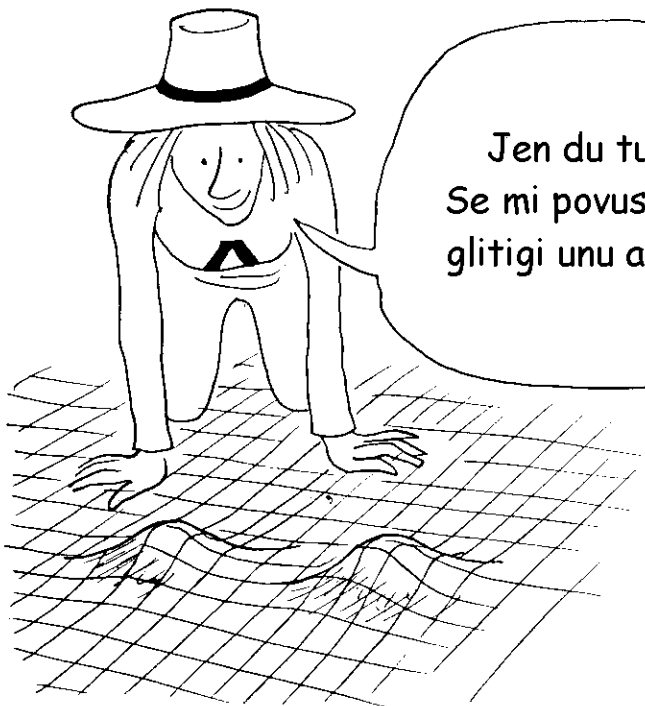

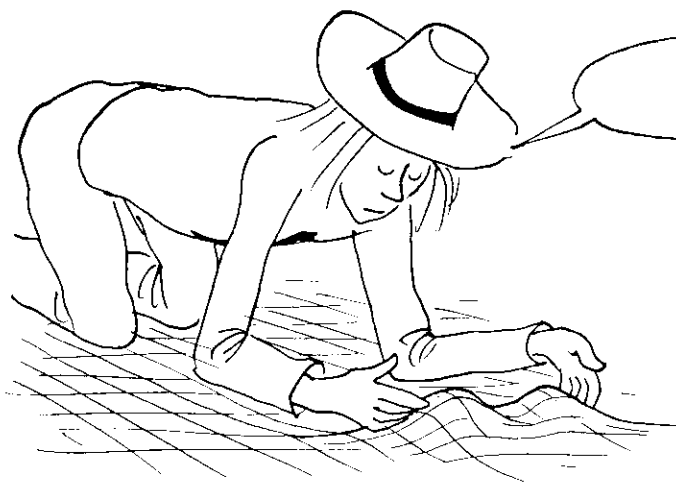
LA NUKLEONSINTEZO

Tri minutoj

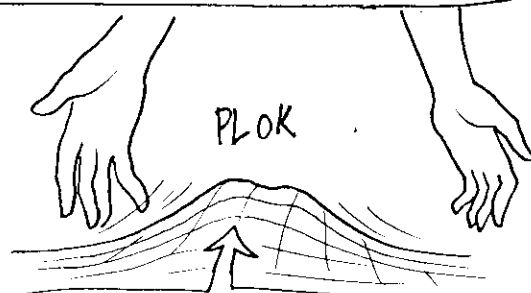
Nu bone ... kompare kun la stato priskribita en paĝo 31, dum la unua sekundcentono la vasteco de Universo R centobliĝis kaj temperaturo ($T_R = T_m$) falis je unu miliardo da gradoj. Retas nenio. Kaj nu ? ...

Jen du tuberoj.
Se mi povus puŝi ilin,
glitigi unu al la alia ?

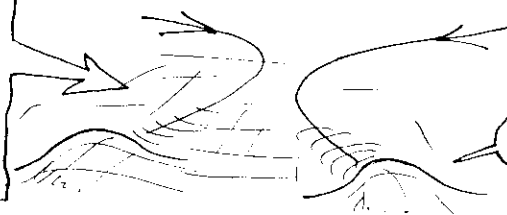

En la komenco ili repuŝiĝas.

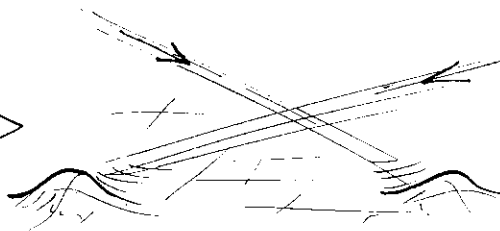
Poste ili altiras sin,
ĝis formi ununuran objekton.

Kiam du tuberoj kolizias,
tri kazoj eblas: se ili moviĝas
malrapide, ili resaltas unu
kontraŭ la alia.

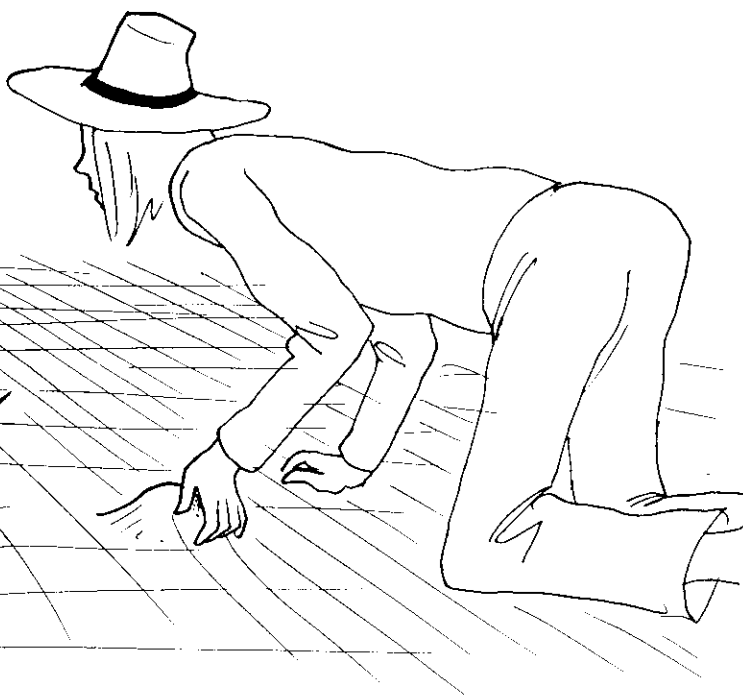
Ho, pardonu ...

Kiam la tuberoj iras tre
rapide, ili interkruciĝas
tiom rapide, ke ili ne havas
la tempon por interagi.

?...

Ili do povas kuniĝi nur en
certa intervalo de rapido kaj
agitado, do de temperaturo.

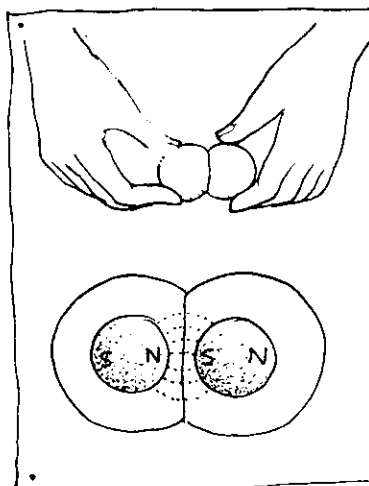
Kaj forta kolizio kun tria
ero disrompas la strukturojn
tiel formitajn.

Tiuj kunfandiĝoj, FUZIO,
naskas la unuajn ATOMAJN
KERNOJN. Tiu MORFOGENEZO
aperigos la unuajn FORMOJN,
la unuajn STRUKTUROJN
de la Universo.

Estas tre amuza tiu afero.
Necesas forto altira kaj forto repuŝa. Je longa distanco,
la repuŝa superas, kaj je mallonga estas la malo.

Mi prenos magnetojn, kiuj mi enmetos
en sferoj el ŝaŭma materialo.

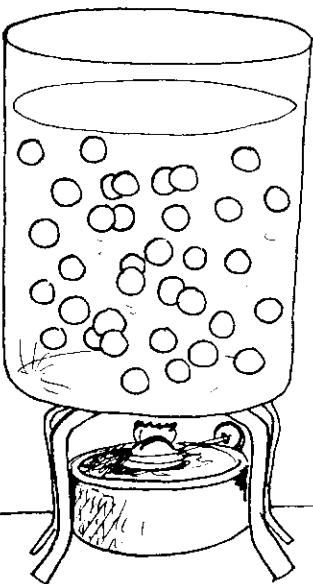
La ŝaŭmaĵo facile
kunpremiĝas :
se mi puŝas la du
globetojn unu kontraŭ la
alia, ili tiam kungluiĝas.

Mi nun metos tiujn globojn
en granda ujo plena je akvo ...

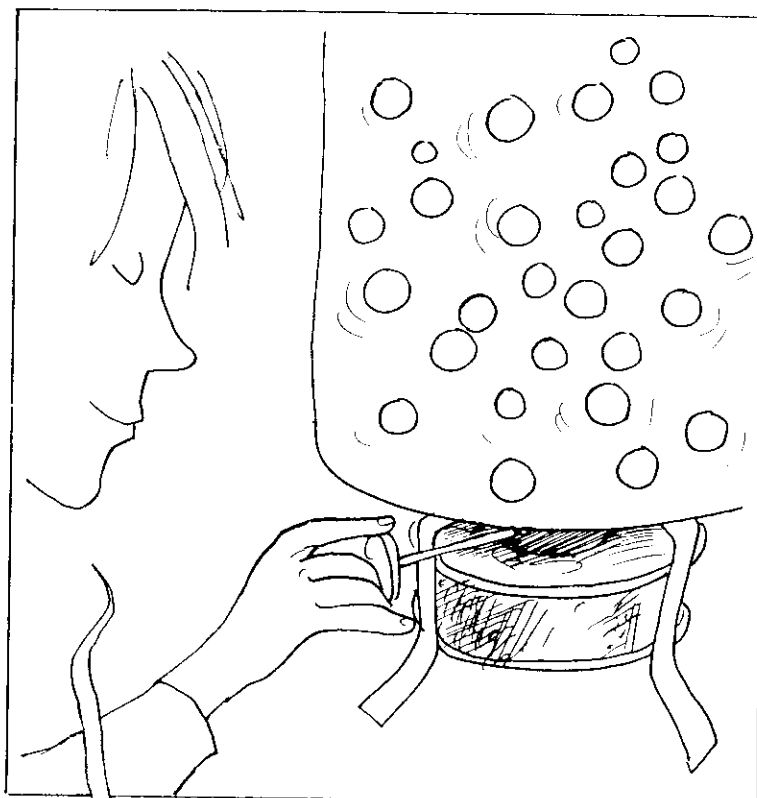
... por ke ili povu moviĝi.

Du fortoj agas. Unu estas altira : la magnetoj, la alia repuŝa : la ŝaŭmaĵo, kiam ĝi estas premata. Ekde kiam la globoj intertuŝas, tiu lasta forto efikas. La efikpovo de la forto magneta estas ĉi tie tia, ke necesas ke la ŝaŭmaĵo estu sufiĉe premata, por ke ĝi efike rolu. Ekzistas kazo kie tiuj fortoj ekvilibras inter si.

La ŝaŭmaĵo donas al la globoj densecon praktike egala je tiu de akvo. Nun mi estigas agitadan movon per varmigo.

Kiam la temperaturo estas malalta, la globoj resaltas milde unu kontraŭ la alia, kaj nenio okazas. Kiam ili kolizias, ne estas sufiĉe da energio por kunpremi la ŝaŭmaĵon, kaj ebligi al la elektromagneta forto, kiu efikas je mallonga distanco, ke ĝi agu.

Nu, mi akcelos la hejtadon.

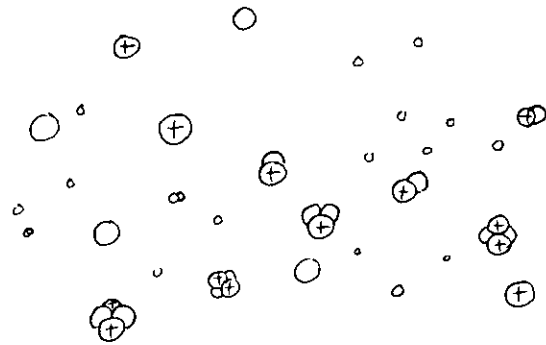
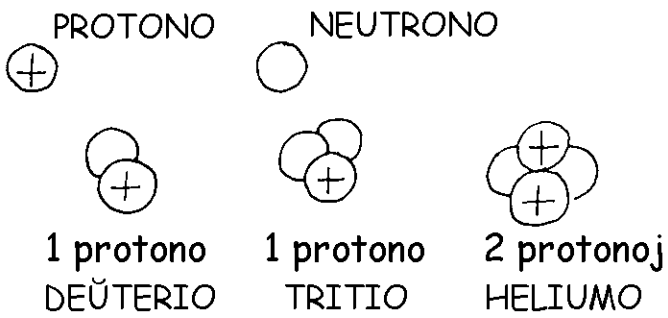

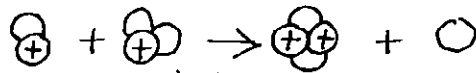
Anselmo lasas la akvon malvarmiĝi.
La TURBULO malkreskas.
Je certa momento, kelkaj globoj pariĝas.
Sed la temperaturo plu malkreskas,
tiu NUKLEOSINTEZO ĉesas.

La sama afero okazas, kiam la temperaturo de la Universo malsupreniras sub 1 MILIARDO DA GRADOJ. Tio estas post kelkaj MINUTOJ. Tiam strukturoj kun du, tri aŭ kvar «globoj» formiĝas.

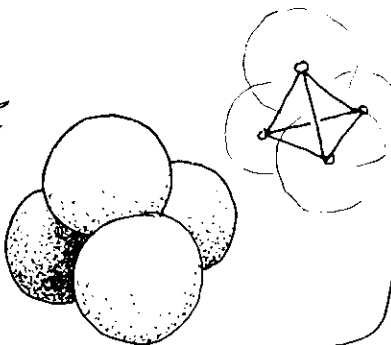
Sed la DEŬTERIO kaj TRITIO ĵusformitaj, tuj kombiniĝos laŭ NUKLEA REAKCIO :

deŭterio + tritio donas heliumo + neŭtrono
Je tiu etapo Universo estas
HIDROGENA BOMBO

Nu, ĉio transformiĝos al heliumo ?

La helioma nukleo estas tre simetria, kompakta kaj solida. Se la temperaturo pludaŭrus, la plena materio aliformiĝus en heliumon. Sed post 34 minutoj, temperaturo falas al 300 milionoj da gradoj, kaj tiu nukleosintezo haltos.

La nukleonoj ne plu havas sufiĉe da forto por superi la

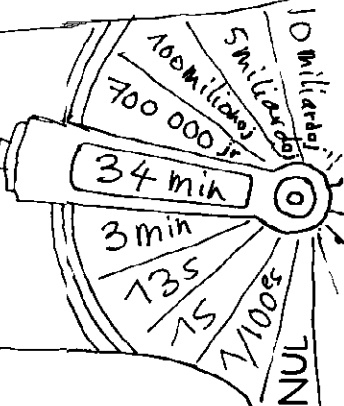
elektrostatikan repuŝon (+ repuŝas +). La tuta loto estos tirita.

La lastaj liberaj neŭtronoj diseriĝis. Ili estas nature malstabilaj, kaj aliformiĝas, en la tempo de 109 sekundoj, en paro PROTONO-ELEKTRONO.

De post la komenco,
34 minutoj pasis.

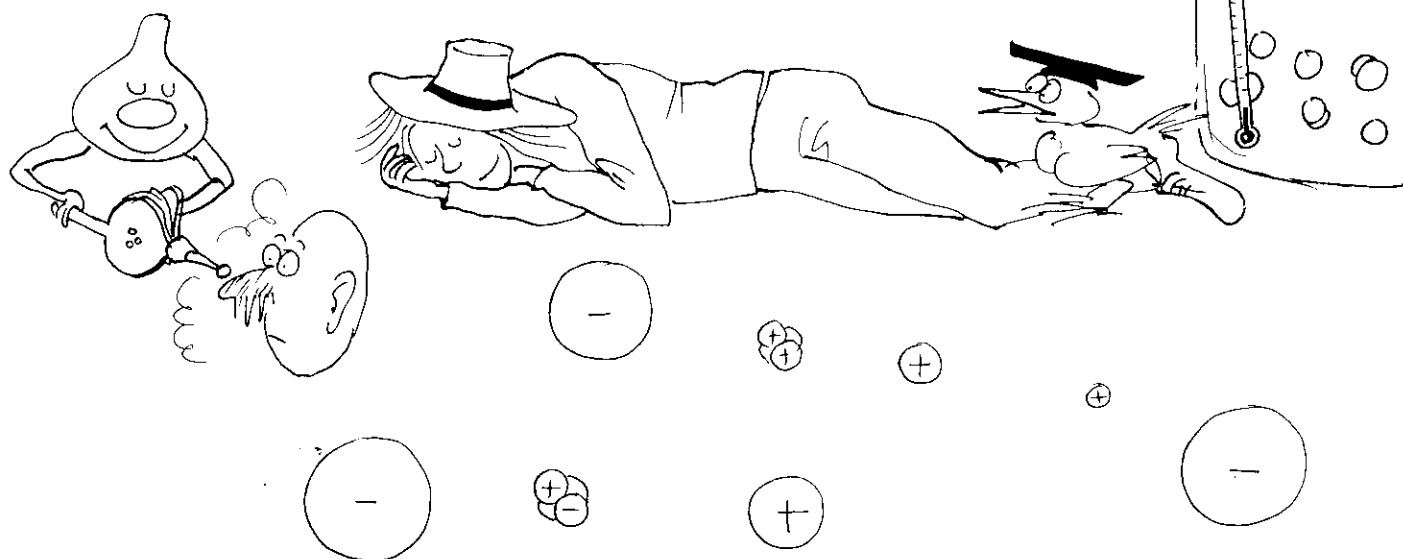
Kaj nun ?

Post tiu fazo oni ricevas praan «supon» konsistantan el FOTONOJ, NEŬTRONOJ, PROTONOJ, ELEKTRONOJ kaj HELIUMAJ NUKLEOJ. La materio peze distribuiĝas tiel : 25% da HELIUMO fronte al 75% da HIDROGEMO (liberaj protonoj).

HUPS !

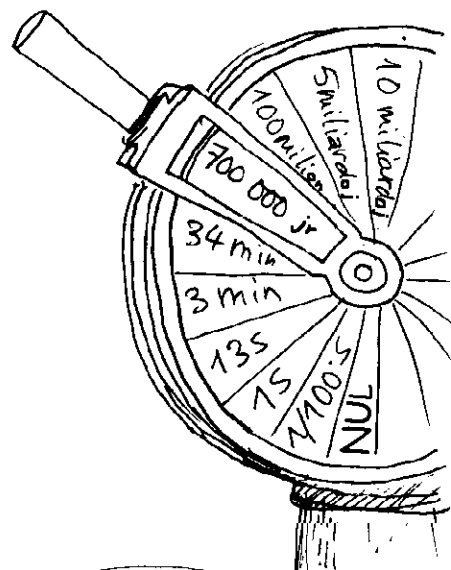
Dum 700 000 jaroj okazas NENIO ajn. La Universo daŭrigas la ekspansion, kaj la fotonoj kunekun ĝi. La gaso el fotonoj plu liveras varmon al materio, ke ambaŭ temperaturoj T_R kaj T_m restu egalaj (termodinamika ekvilibro)

Kaj temperaturo malleviĝis je 3000 Kelvinaj gradoj

LA TRAVIDEBLA UNIVERSO

Alia MORFOGENEZA meĥanismo ekrolas. La elektraĵ fortoj emas ligi la elektronojn al la nukleoj por formi atomojn. Termika agitado sufiĉe malkreskis, ke tiuj strukturoj ne plu estu rompataj, tuj post la formado, per kolizioj kontraŭ alia atomo aŭ kontraŭ aliaj komponantoj de la miksaĵo.

Iom post iom ĉiuj LIBERAJ elektronoj estas kaptitaj de la nukleoj.

Mi ne kutimiĝas je tiuj strangaj atomoj ... kun iliaj enormaj elektronoj!

Kaj la Universo iĝas TRAVIDEBLA.

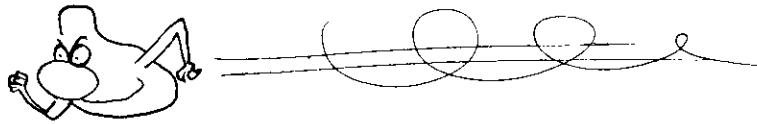
Kion vi celas diri per tiu vorto «travidebla»? Ĉu antaŭe ĝi estis maltravidebla?

Antaŭe la fotonoj ineteragadis konstante kun materio. Neniu fotono sukcesis trabori al si vojon en tia medio.

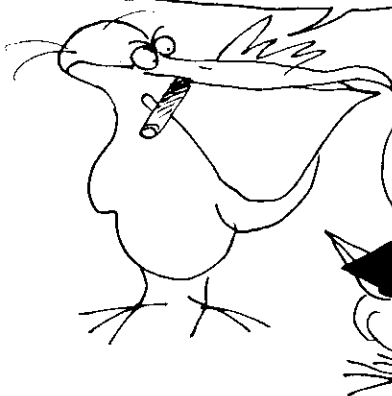
Pfu!

KAJ LA MALKUPLADO

Nun estas finite, la fotonoj povas trakuri la tutan Universon ne vidante, ke materio ekzistas : estas MALKUPLADO. Pro du kialoj. Unue estas pli da loko. Due la fotonoj malpli interagas kun la neŭtra materio (atomoj).

Sed, hmm, teleskopoj sendas al ni bildojn, kiuj iel venas al ni «rekte el la pasinteco ...»

Jes, sed eĉ per teleskopoj treege pova, oni neniam povos observi fenomenon okazintan en epoko kiam Universo aĝis malpli ol 700 000 jaroj.

La pasinteco, la tre fora pasinteco de Universo restos nepre malneta, nebula.

Jes neblas psikoanalizi la Universon.

Kiam la materio kaj fotonoj ĉesis interagi, interŝanĝi energion, la TERMODINAMIKA EKVILIBRIO ROMPIĜIS, kaj la materia temperaturo T_m komencas fali pli rapide (kiel la inverso de la kvadrato de la universa radiuso), ol la temperaturo T_r de la fotonoj, radiada temperaturo, kiu malkreskas nur kiel la inverso de tiu radiuso R .

Saluton!

Nun, estas ĉiu por si mem.

He! Kio okazas?
Ŝajnas, ke eknoktas.
Kaj ege malvarmas
subite ...

La Universo spertas nun iaspecan krepuskon.
Ĝi daŭre malvarmiĝas. La ĉielo transiras de violkolora al malhelruĝa, poste nokto falas kiel malvarma kovrilo. Estas plu unu miliardo da praaj fotonoj por ĉiu heliuma aŭ hidrogena atomo. Sed tiuj fotonoj, disstreĉitaj de ekspansio, iĝis sensangaj.

'Stas fino de la PRAEKSPLODO. La prezentado estis bela spektaklo. Apenaŭ ne restis nenio ajn (po 1 partiklo inter miliardo). Malhelas kiel en tunelo.

Bru ! Kia bestas
malvarmo !

La ondolongo de la fotonoj
estas 0,15 mm, kio respondas
al radiada temperaturo
 $T_R = -173^{\circ}\text{C}$

La atomoj promenas
je 150 m/s, kio donas
materian temperaturon
de -267°C

Bone, mi opinias, ke mi preskaŭ
tute komprenis kel funkcias la Universo.

Sed restas grava demando :
por kio tio utilas ?

Jes Anselmo pravas,
kio estas la temo ?

Ĉu estis
ja utile ?

Ni vidu, komence
estis IO AJN en la plej
granda malordo.

La
TOHUVABOHUO

kaj poste la Universo
ekfabrikis pli kaj pli
KOMPLEKSAJN STRUKTUROJN,
nukleojn, atomojn ...

Mi eltrovis la kosmologian
bazan principon.

Jes ... kaj
tio estas ?

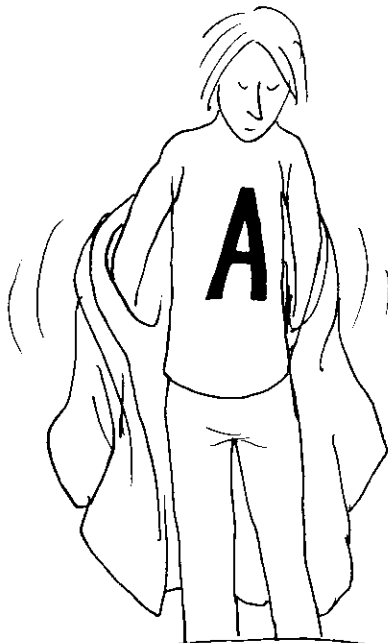
KIAL FARI SIMPLE KIAM
ONI POVAS FARI MALSIMPLE ?

Jep ... ne tro aĉa
via fabeleto. Sed tio estas
spekulativaĵo, fantazioj
de teoriisto. Kio pravas,
ke ĉio reale okazis tiel ?

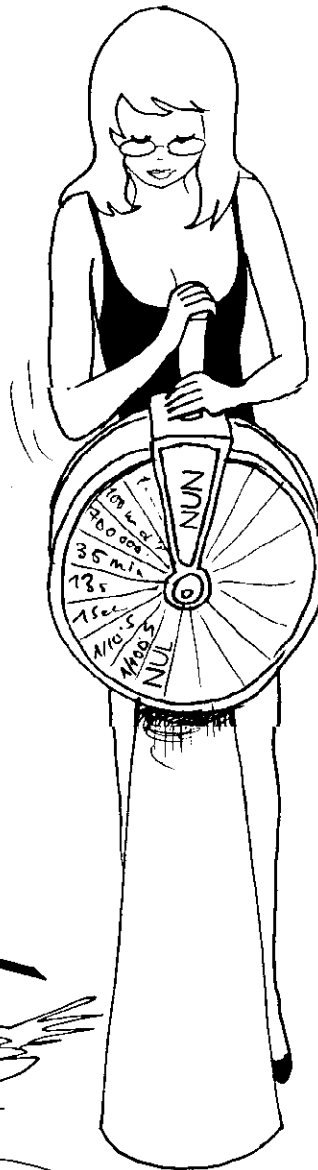
Por respondi la demandon de Leon',
ni forlasu tiun tapiŝan Universon kaj
ni relokiĝu en la nuntempo.

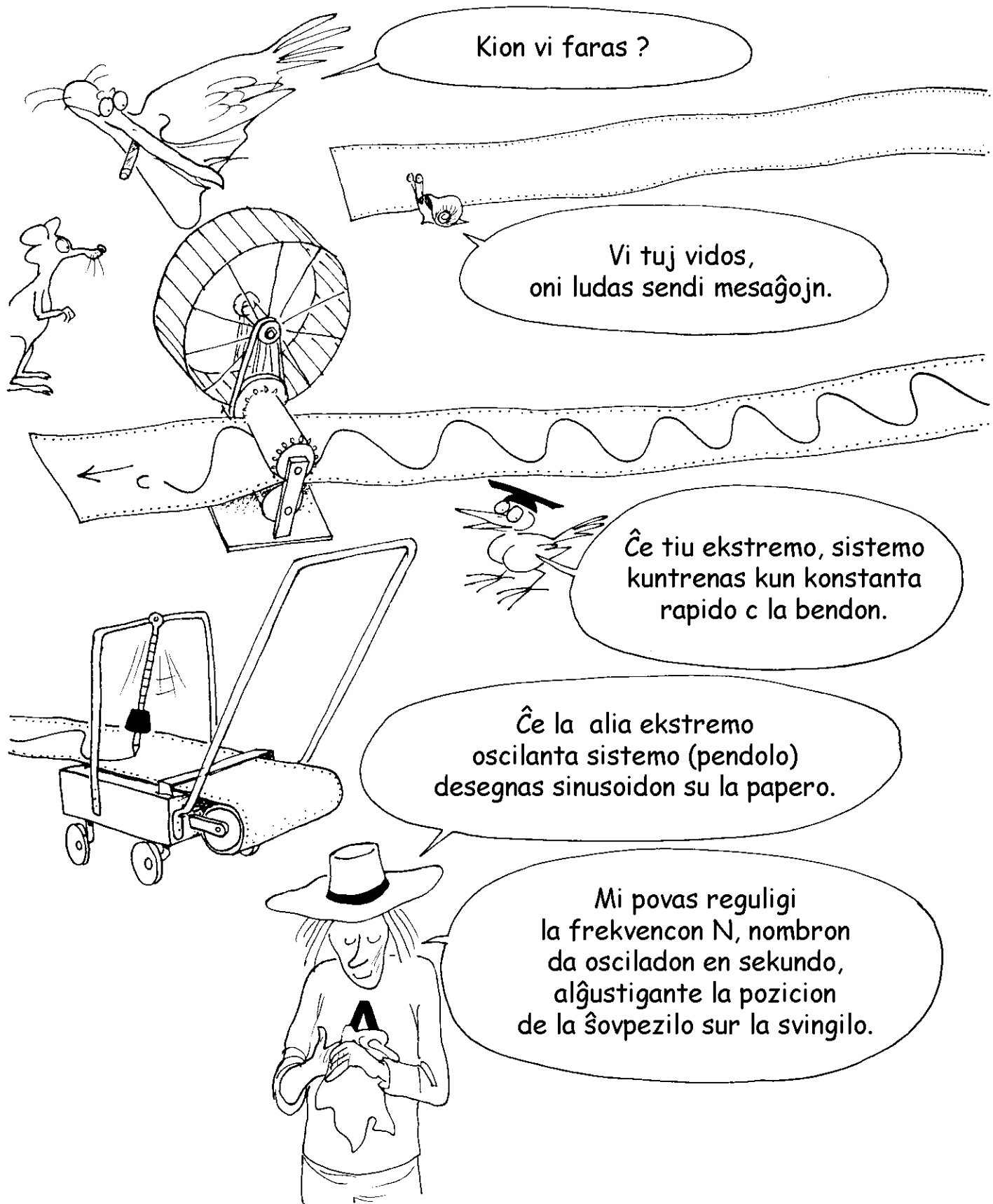
Kaj ĉio kio sekvas ?
La stela, galaksia formado... ?
Ĉu ni forlasas ?

Ne, ĉio estos rakontata
en «MIL SUNOJ».

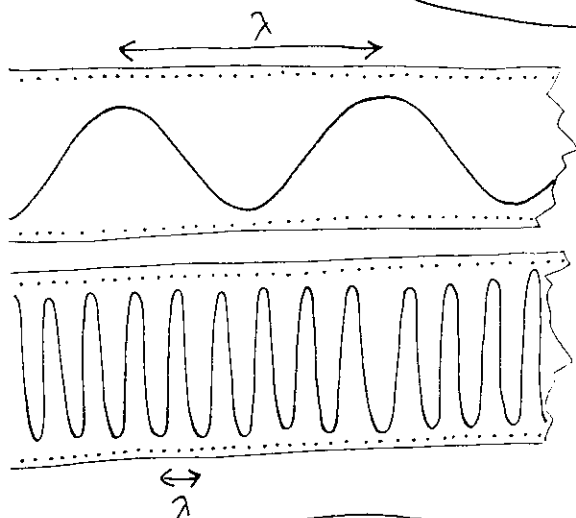
LA DOPLERA EFIKO

Konsentite. Kaj mi povas mezuri la odolongon ĉe la ricevo.

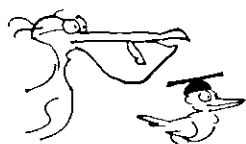
Estas N osciladojn en sekundo.
Do ĉiu iro-reiro de la pendolo bezonas unu N^{non}
da sekundo : tio estas la PERIODO de la ondo.
Dum tiu tempo, la bendo antaŭeniras de $\lambda = c / N$
(ondolongo).

Malalta frekvenco,
longa periodo kaj ondolongo.
Alta frekvenco, mallonga
periodo kaj ondolongo.

Tio ebligas
komuniki.

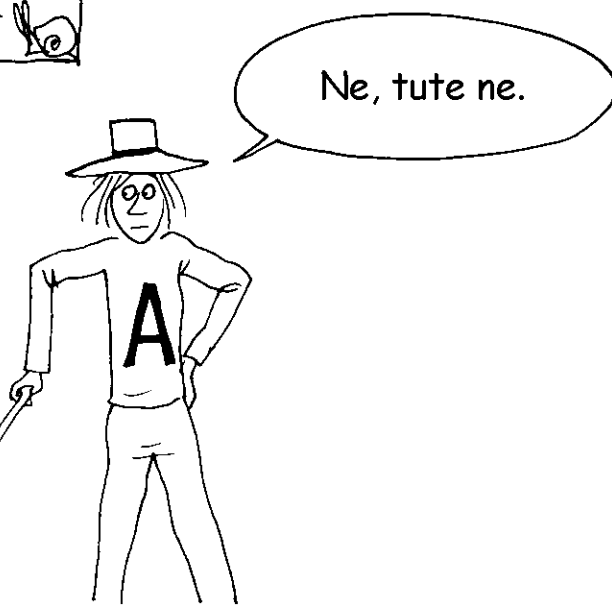
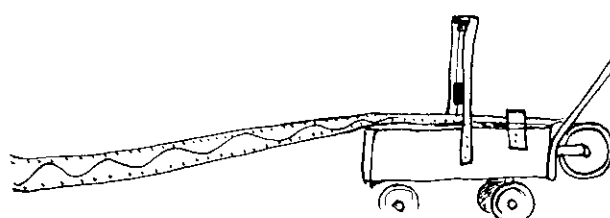
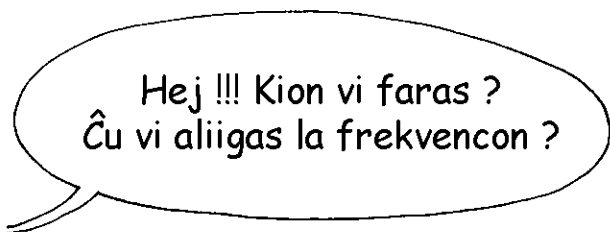
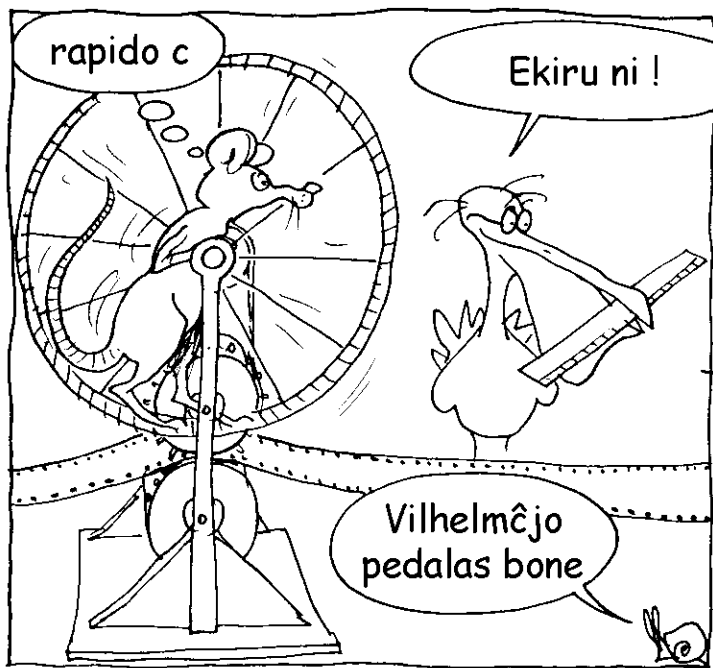
La komunikado
ja gravas.

Bone. Mi nun provos transmisii
al pli granda distanco.

pretaj ?

!!!

Vilĉjo, vi pedalu aŭ peĉ !

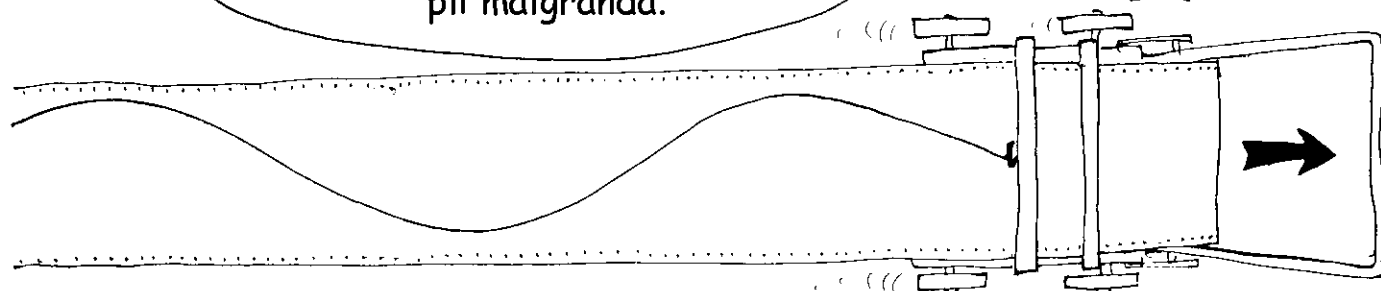
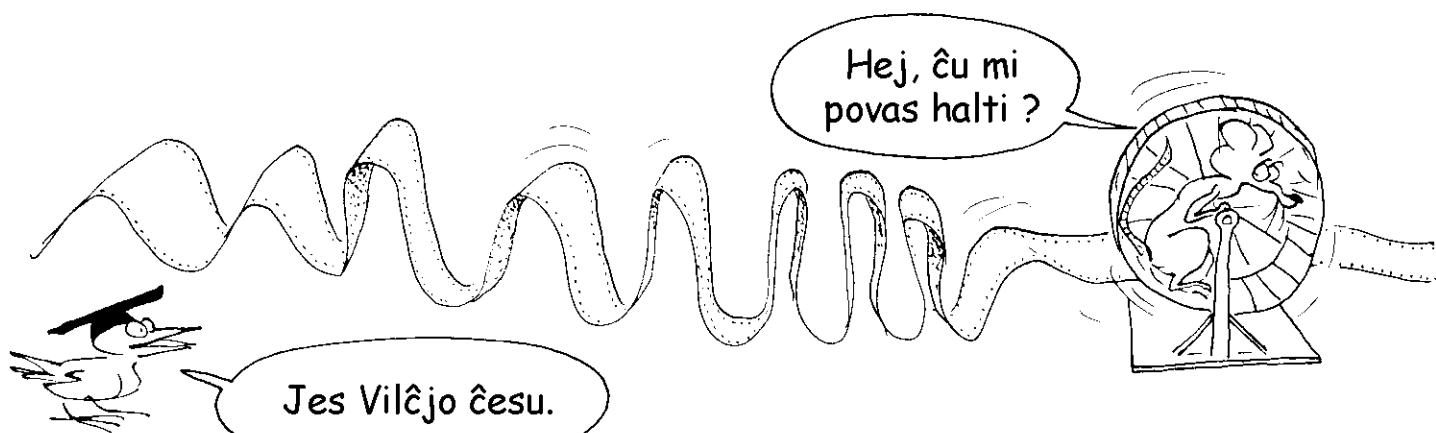
Sed MI ja pedalas !

Se vi ne estas kontentaj,
vi ja nur faru tion je mia loko

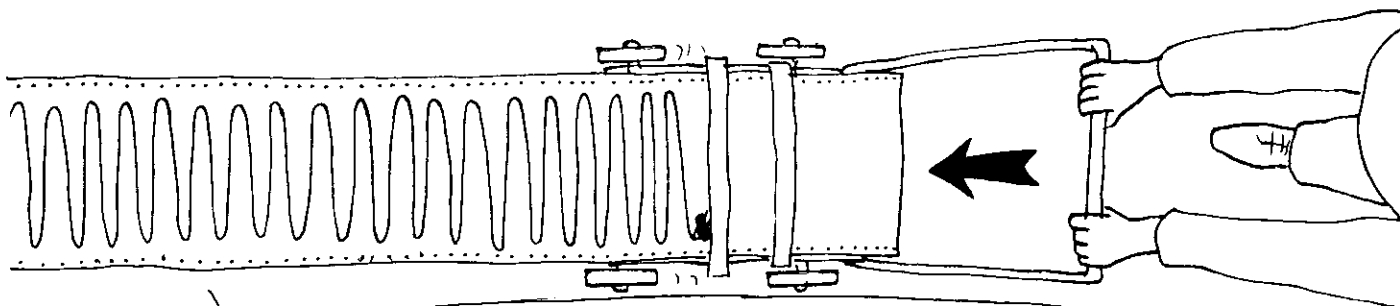
Nu homoj, klarigu
vian problemon al mi.

?

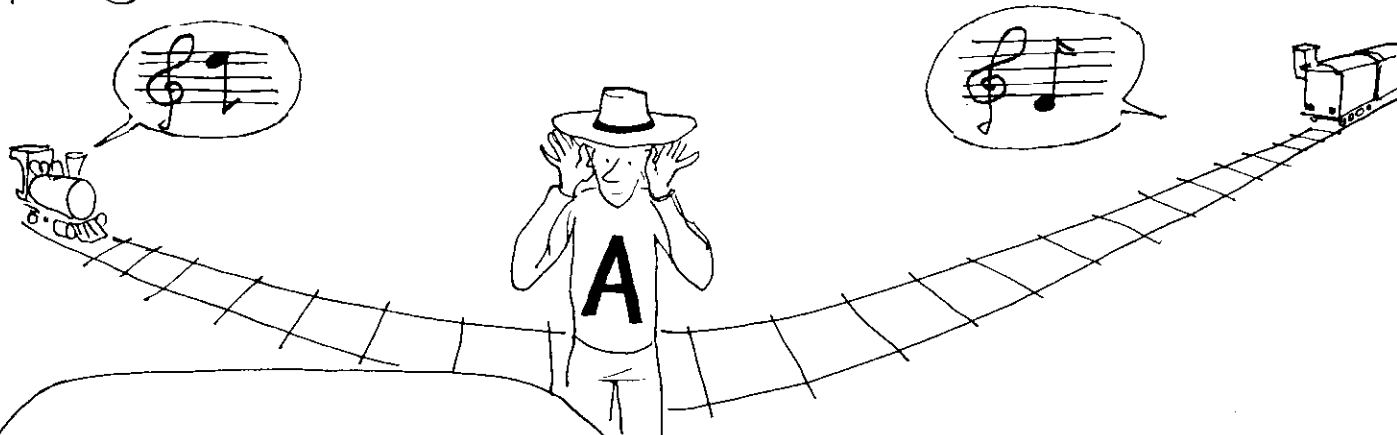
Nun ĉio estas normala.
Sed antaŭe estis plilongigo de la ondolongo
(A), t. e. ŝajna malaltiĝo de la frekvenco ĉe la
ricevo. Poste normala interspaco (B), kaj oni suferis
pligrandiĝon de la frekvenco ĉe la ricevo t.e. Mallongiĝo de
la ondolongo λ .

Kiam la ĉaro proksimiĝas, antaŭeniras sur la bendo,
la sinusoido estas kuntirata, kaj la frekvenco ŝajnas pli alta.

Jen ekzakte kio okazas, kiam vi aŭdas
la fajfilon de vagonaro pasantan apud vi.
Kiam ĝi proksimiĝas, la sono ŝajnas pli alta.
Kiam ĝi malproksimiĝas la sono pli basas.

Nu, per tia sistemo,
kiam mi apriorie konas la ondolongon
de la signalo elsendata de senmova
fonto, mi povas kalkuli la proksimiĝan
aŭ malproksimiĝan rapidon.

Kaj kio validas por la sono,
tiom bone validas por la lumo.
La objektoj, kiuj malproksimiĝas
ŝajnas pli ruĝaj, kaj tiuj, kiuj
alproksimiĝas pli bluaj.

Bone, ni denove eksperimentu pri la elsendo al distanco.

Vilĉjo, ek al !

sed, li ŝanĝis la frekvencon !?

Aŭ li malproksimiĝas.

Jen tio rekomencas
kiel antaŭe.

Jes, certe !
Li denove malproksimiĝas.

Sed ne, stultuloj,
mi ne malproksimiĝas,
ĉar mi estas ĈI TIE ! ...

Kaj la oscilanta
aparato restis tie for.

FUĜO DE LA GALAKSIOJ

Sed nu !?!

Tio signifus ...

ke la spaco
moviĝas.

Kia angoro !!!

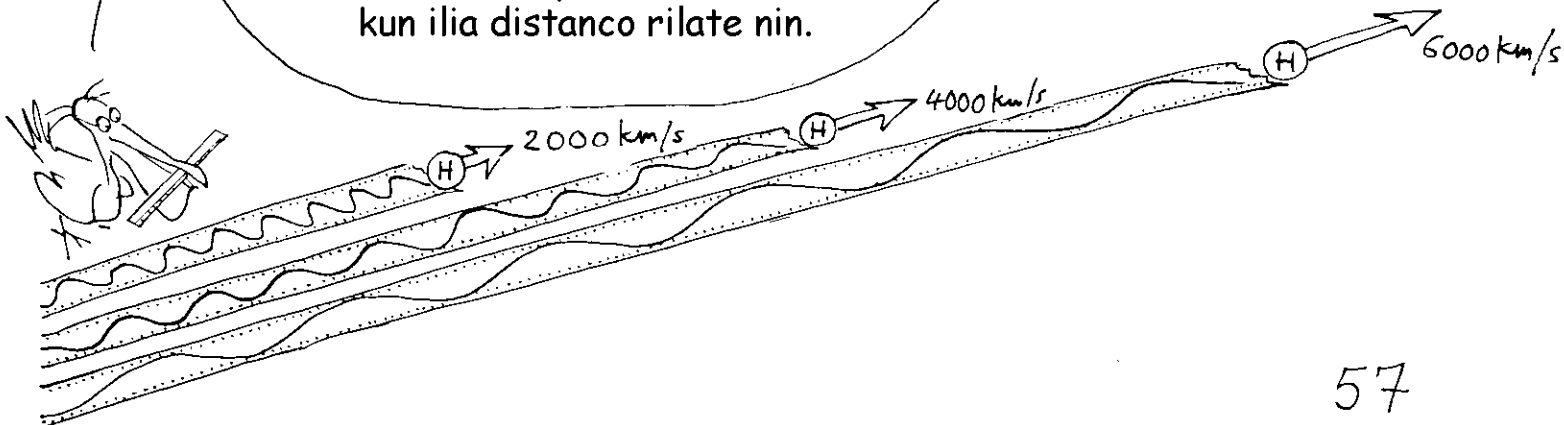
Ĉio iras for ! ..

Estas tiu rakonto pri
tapiŝo, kiu ekspansias ...

He jes, estis tiamaniere, ke en 1930,
Edwin Hubble malkovris la UNIVERSAN
EKSPANSION, konstatante, ke la malproksimaj
galaksioj fuĝas de ni : pro la efiko DOPPLER-FIZEAU
ili aspektas pli kaj pli ruĝaj laŭ ilia malproksimiĝo.

La hidrogenaj atomoj
elsendas en ondolongo de 21 cm,
teorie. La doplera efiko indikas
al mi fuĝrapidojn de 2000,
4000, 6000 km/s.

Hublo povis taksi la
distancon disigantan nin de tiuj
galaksioj, bazante sin sur ilia ŝajna lumeco.
Kaj li deduktis, ke tiu fuĝrapido
estas tutsimple PROPORCIA
kun ilia distanco rilate nin.

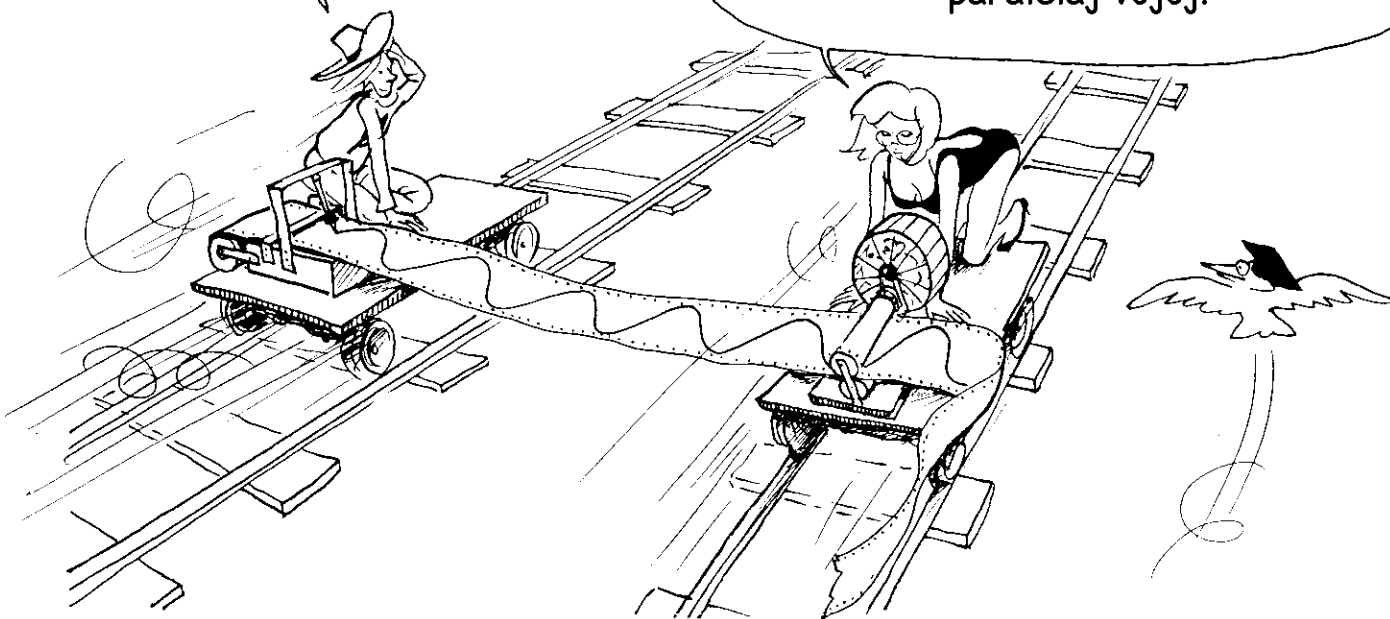
Atendu ! Kion tio signifas ?
La objektoj akcelas, kiam ili
malproksimiĝas de ni ?

Ne ekzakte. La tapiŝo dilatiĝas
al ĉiuj direktoj. Imagu punkton A,
kiu je la tempo $t=0$ distancas je
1 metro de vi. Post unu sekundo,
ĝi staras je 1,20 m. Ĝia fuĝrapido
estas 20 cm/sv

En la sama tempopeco,
punkto B, kiu komence staras je 2 m
de vi, troviĝos je 2m40 (ĉe B') kaj
ties fuĝrapido RILATE AL VI
estas 40 cm/sek.

La DOPLERA efiko montras
la relativajn rapidojn.

Ne estas ŝanĝo de ondolongo,
kiam la elsendanto kaj la ricevanto
iras laŭ la sama rapido sur
paralelaj vojoj.

Nu do, nia tuta universo
estas ekspansianta ?

Atendu, mi havas alian ideon.
Ni supozu, ke la tempo ...
plirapidiĝas.

Sed tio ...
nenion signifas !?!

La osciloj de la atomoj, kiel ekzemple hidrogenaj, estas iel la «pulso»
de l'Universo. Imagu al vi Universon kies pulso plirapidiĝas. Ju pli oni
maljuniĝas, des pli tiu «pulso» batas rapide. La bildoj de la pasinteco
trafas nin kiel filmo lentmove. Kaj la Dopplera efiko
estas nenio ol iluzio.

Jes ja, Tirezio, oni povas imagi ĉion, kaj tion,
kion vi diris, implicas diri, ke la leĝoj de fiziko evoluas
laŭ la tempopaso, tion elpensis Fred Hoyle.

LA ĈIELFONO MALVARMAS

Sed ekzistas alia argumento
favore al la ekspansio kaj ĝia
korolaro, la PRAEKSPLODO.

Be !

Antaŭ momento ni vidis, ke po unu fotono
inter unu miliardo povis transformiĝi en materion.

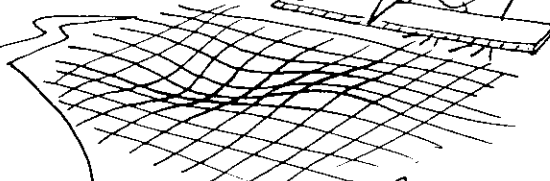
Kaj antimaterion !

Devus do resti granda kvanto de tiuj praaj fotonoj,
proksimume 500 en kuba centimetro (kaj tiom
da neŭtrinoj, kies eltrovado ne estas
glata afero).

Ilia ondolongo devus
esti kvin milimetroj, kio respondu
al radiada temperaturo de 3 gradoj
absolutaj (Kelvin), tio estas
 -270°C .

Tiujn fotonojn, kun ege malforta
energio, Penzias kaj Wilson eltrovis
en 1964. Ili estas la vera cindro de la
PRAEKSPLODO, kaj konsistigas konkretan
pruvon de tiu granda kosma danco.

Mi !!!

Hej vi ...

LA KOSMOLOGIA HORIZONTO

Sofio, laŭ la HUBLA LEĜO,
la fuĝrapido de la objektoj grandiĝas
laŭ la distanco ...

Do, logike, devas ekzisti
objektoj, kiuj malproksimiĝas de
ni kun rapidoj egalaj aŭ eĉ superaj
je la lumrapido !?

Nu, oni ne
povas plu ricevi
tiun lumon ?!

Kial ? Se aviadilo
malproksimiĝas de mi je supersona
rapido, mi tamen povas aŭdi la
bruon, kiun ĝi faras, ĉu ?

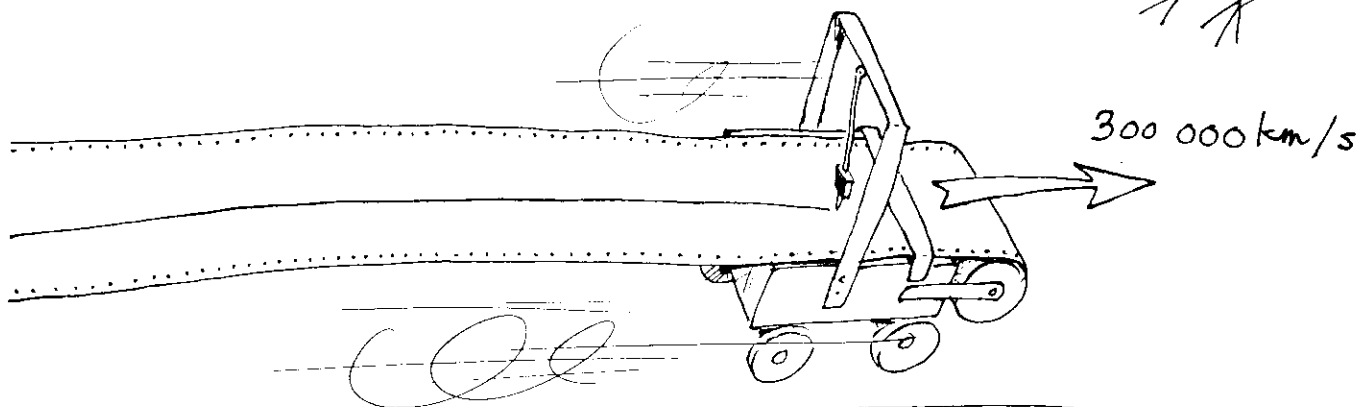
Karaj miaj
bestetoj, ne tiel
oni konsideru la
aferojn.

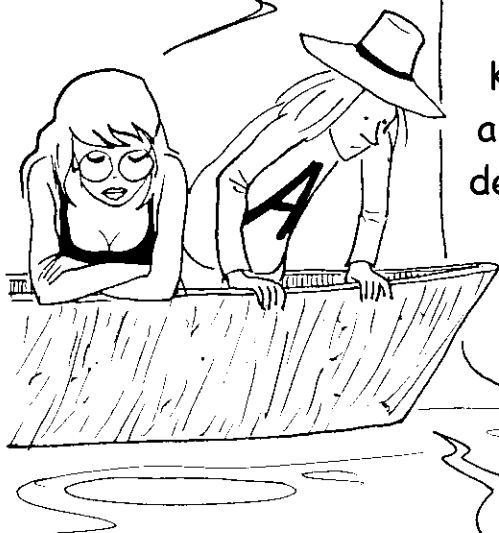
Kiam oni delokiĝas, la TEMPO (*) ŝanĝas. Objekto, kiu delokiĝas je rapideco alproksimiĝanta 300,000 km/s, la lumrapido, troviĝas, rilate nin, observantojn, en malsama «tempujo». Ni perceptas ĝian mesaĝon, kiel specon de lentmova filmo.

Kaj se tiu objekto moviĝas rilate al ni kun la lumrapido, la tempa glito iĝas totala. Ĝia tempo ŝajnas malfluidiĝi kiel saŭco.

Pro tiu deglito de tempoj unu rilate la alian, la frekvenco de ondoj, ĉe la ricevo, malaltiĝas. Kaj tiu fenomeno, relativeca, venas supermeti sin, aldoni sin al la DOPLERA EFIKO. Kiam la fuĝrapido de la elsendanto, rilate al ni, atingas c , la frekvenco de la ricevitaĵoj falas ĝis nul. Neniu energio plu, neniu ondoj plu, nenio mesaĝo plu.

Ondoj kun nula frekvenco, ne plu estas ondoj!

(*) vidu «ĈIO RELATIVAS», sama aŭtoro, eldonis BELIN

Pri la objektoj, kiuj kuŝas ĉirkaŭ ni, relativan rapidon egalan je 300 000 km/sec oni atingas sur sfero nomata HORIZONTO.

Tio ne estas la limo de la EKZISTANTAĴOJ, sed tiu DE LA NIAJ EBLAJ KONOJ. La atingela Universo povas esti nur porcio de Universo pli vasta. Tiu horizonto situigas je deko da miliardoj da lumjaroj. La trafpo de la plej potenca tera teleskopo nuna, la PALOMARA, estas unu miliardo da lumjaroj.

La Administrejo.

Sed, kio signifis, antaŭmomente, tiu radiuso R de l'Universo ?

La rakonto komenciĝis, kiam la Universo aĝis unu sekundan centonon. Imagu al vi, ke je tiu momento, oni desegnis cirklojn, aŭ pli trafe sferon, kun radiuso R , kaj ke oni atentis pri la ekspansio de tiu referenca sfero laŭ la tempo. Jen ĉio ...

Tion farante, oni ne antaŭjuĝas pri la demando ĉu la spaco estas finia aŭ senfina (*).

Ŝi havas ravajn okulojn ...

Hej vi duope !

Tiu bildstrio ne finiĝis !

Hi-hi-hi

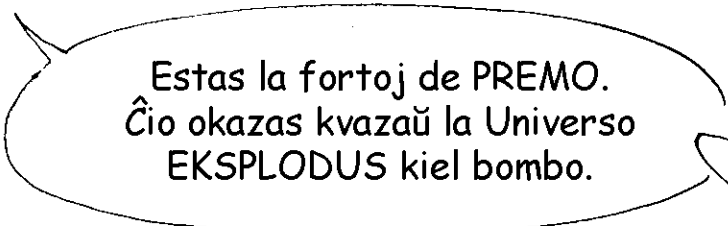
Oni ankoraŭ bezonas vin.

(*) Pri tiu temo vidu «LA GEOMETRIUMO» sama aŭtoro, eldonis BELIN

LA FRIDMANAJ MODELOJ

Sofio, kio okazigas la universan ekspansion ?

Estas la fortoj de PREMO. Ĉio okazas kvazaŭ la Universo EKSPLODUS kiel bombo.

Kaj nenio kontraŭ staras tiun dilatiĝon ?

La gravitaj fortoj strebas al koncentrigi la Universon, igi ĝin **IMPLODI**.

Ĉu oni ne povas koncepti kie tiuj fortoj, premigaj kaj gravitaj, ekvilibrus sin ?

Oni povas montri, ke la ekvilibro estas neebila. Plej eta devio rilate al la ekvilibro kondukus tiun «statikan» universon al eksplodo aŭ implodo.

EKSPLODO

IMPLODO

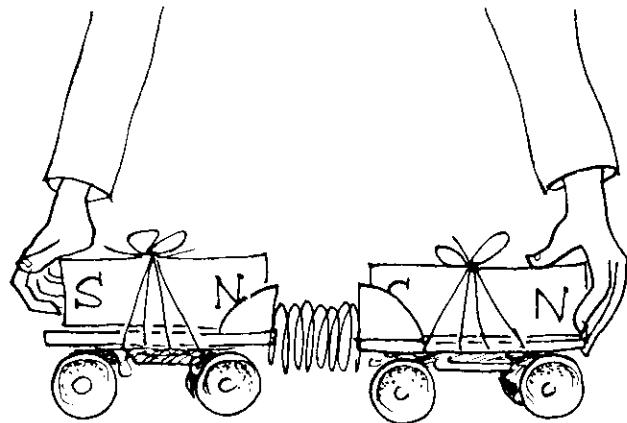
Sed nu, diru al mi :
ĉu nia Universo povis ...
impoldi anstataŭ
ol eksplodi ?

En ia senco
estis ŝanco....

Kiu ne dirus al vi,
tiukaze, ke la tempo ...
ne retroirus

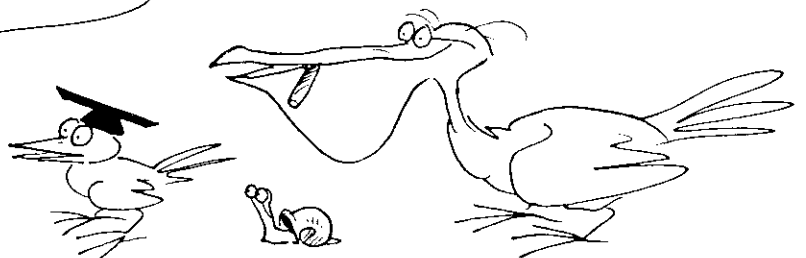
Tsss !..

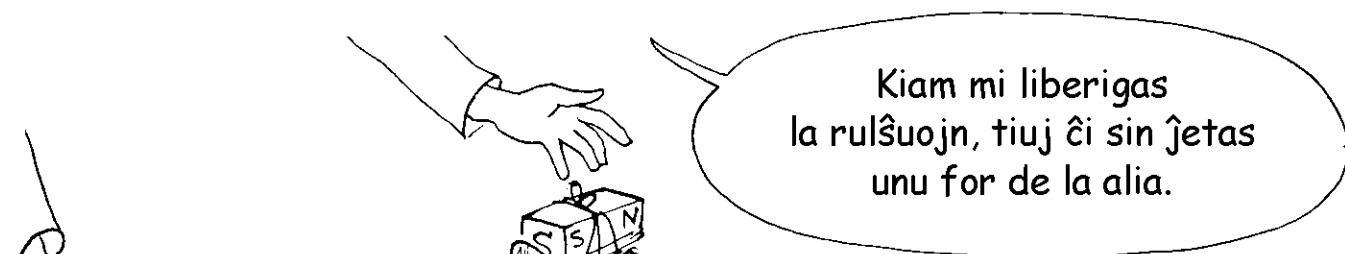
Denove kion
vi fabrikas ?

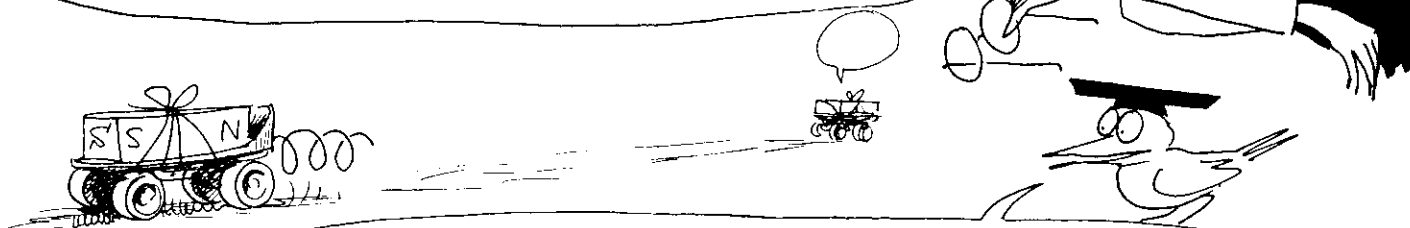
Anselmo ligas du magnetojn sur rulŝuoj.
Ili altiras sin. Sed kunpremata risorto
strebas disŝovi la ŝuojn unu for de la alia.

Vi vidas, ke la magnetoj
bildigas la gravitajn fortojn,
altiraj, koheremaj. La risorto
montras la fortojn de premo.

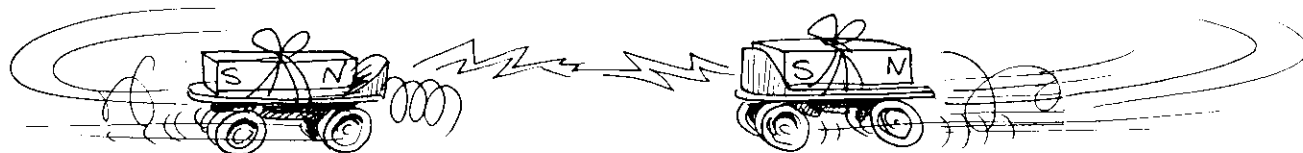
Estas du eblaj kazoj :
Ĉu la impulso liverita al la rulŝuoj
estas sufiĉe forta, kaj ili malproksimiĝas
unu de la alia senfine. Ju pli ili malproksimiĝas,
des malpli la altira forto, kiu varias kiel la inverso
de la kvadrato de la distanco, efikos.

Se la frotoj ne ekzistus, la rulŝuoj
fine akirus KONSTANTAN RAPIDON

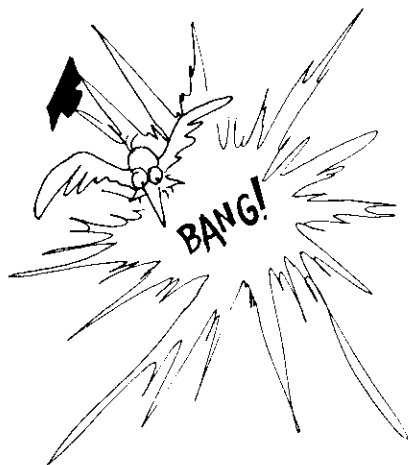

Ĉu la impulso donita de la risorto
estas tro malforta, aŭ la magnetoj tro fortaj :
la rulŝuoj tiam revenos, «falos» unu al la alia,
kun plirapidanta rapido.

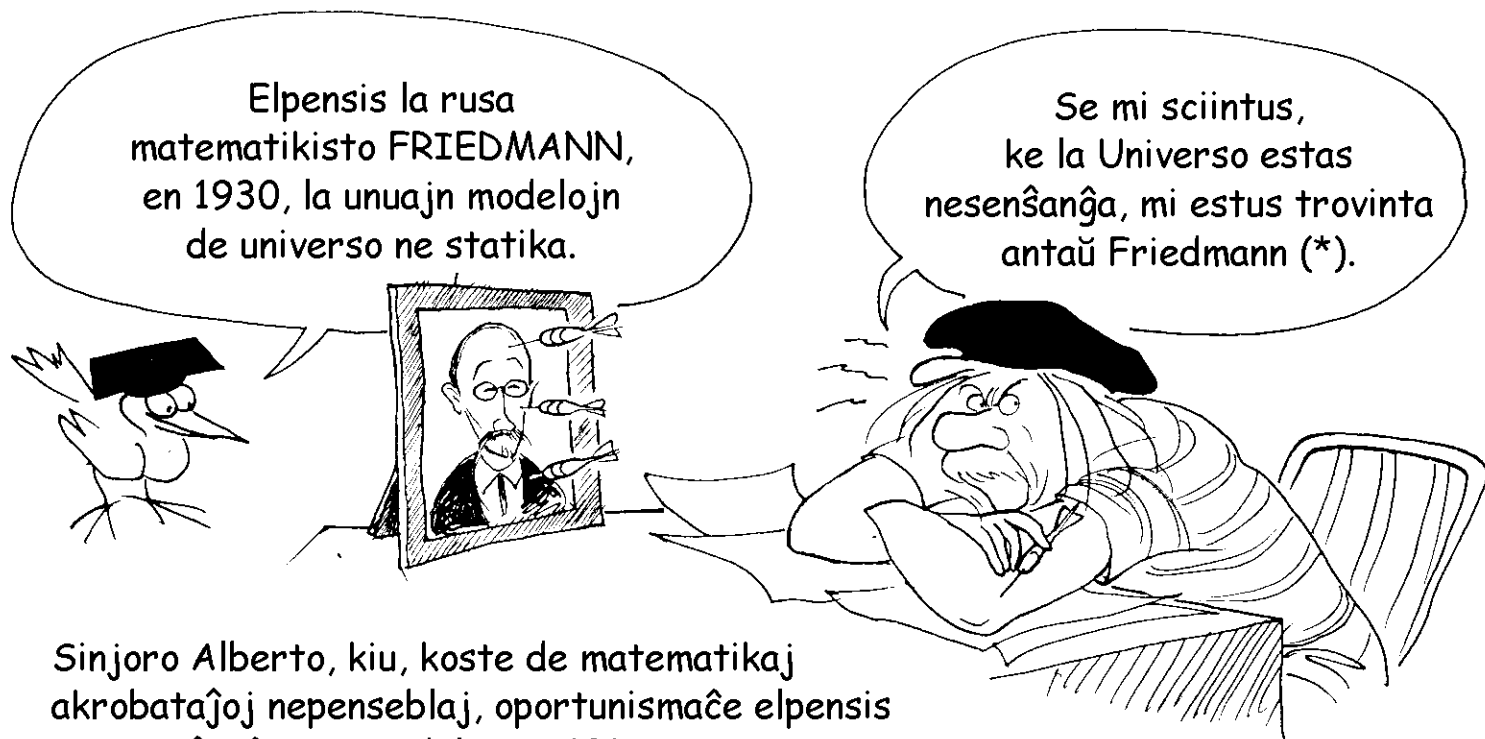

Tio ĉi elvokas du tipojn de eblaj Universoj :

Unua scenaro : la ekspansio daŭras senfine.
Kiam la lastaj steloj estingiĝos, estos nokto, absoluta malvarmo,
la TERMIKA MORTO.

Dua scenaro : la gravitaj fortoj fine gajnas. Post stato de maksimuma etendiĝo, la Universo «refalas sur si mem». Ĉiuj la strukturoj, galaksioj, steloj, ruiniĝas. Eĉ la atomoj rompiĝas. Kaj la Praeksplodo estas spertata kvazaŭ retroire, ĝis nova resalto de la Universo, nova fazo ekspansia.

Elpensis la rusa matematikisto FRIEDMANN, en 1930, la unuajn modelojn de universo ne statika.

Se mi sciintus, ke la Universo estas nesensanĝa, mi estus trovinta antaŭ Friedmann (*).

Sinjoro Alberto, kiu, koste de matematikaj akrobataĵoj nepenseblaj, oportunismaĉe elpensis sian sensanĝeman modelon en 1917, estis tute spinita pro tio. Friedmann estis ŝtelinta de li la venkon. Li tiam pripaŭtis ĝeneralan relativecon dum longaj jaroj.

Laŭ la Fridmanaj modeloj, la Universo estas en senfina ekspansio se la (nuna) materia denseco malsuperas 5×10^{-30} gramoj en kuba centimetro. Tiu universo krome havus volumenon, spacan amplekson, senfina.

(*) Aŭtenta rimarko de Ejnŝtejno. (j)

~~LA~~ UNIVERSA(J) GEOMETRIO(J)

La Universo estas laŭ ni, hipersurfaco kun kvar dimensioj, kie miksiĝas spaco kaj tempo. La ideoj elvokitaj en la antaŭaj paĝoj respondas, ĉiu, al unu malsama prezento de tiu UNIVERSA ENTO kiu estas la SPACO-TEMPO.

La Universo ...
kia estas
ĝia formo ?

aj aj aj ....

Oni rememorigas, ke la nombro da spacaj dimensioj estas la nombro da kvantoj, kiun oni devas doni al si, por difini la pozicion de unu punkto.

Rendevuo (1) marde je la dekdua horo ĉe la angulo de la (2) sesa avenuo kaj de la (3) kvina strato sur la (4) tria etaĝo : kvar kvantoj.

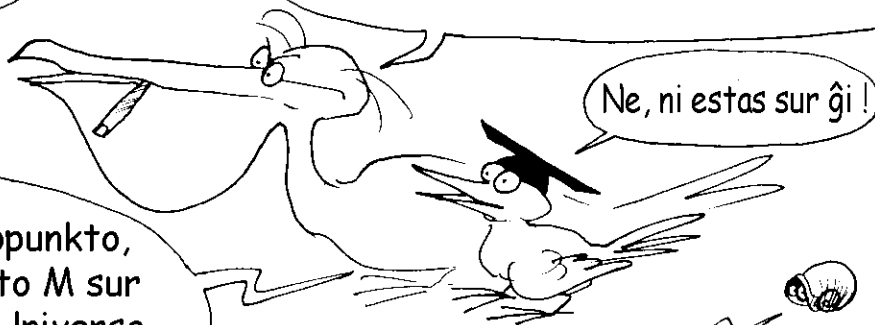
En desegnoj, oni povas prezenti nur spacojn DUDIMENSI AJN, t. e. SURFACOJN. Ni do studos spaco-tempojn dudimensiajn, unu estas la pozicio, kaj la alia le tempo.

tempo
pozicion

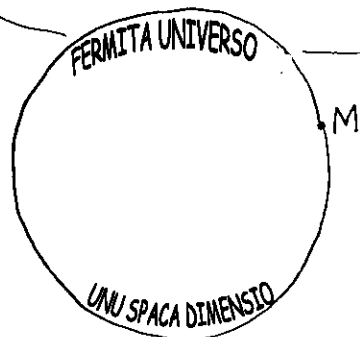
Tiel la unuan modelon de fermita Universo, la statika modelo de Ejnŝtejno, oni povas bildigi per cilindro.

Atendu, se mi bone komprenas, ĉu ni estas interne de tiu cilindro ?

Ne, ni estas sur ĝi !

Ĉe determinita tempopunkto, objekto estas tiu punkto M sur la surfaco, kaj la tuta Universo estas tiu cirklo.

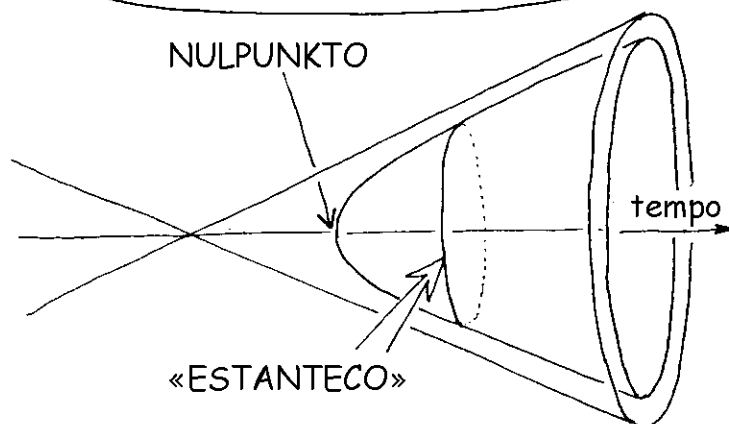

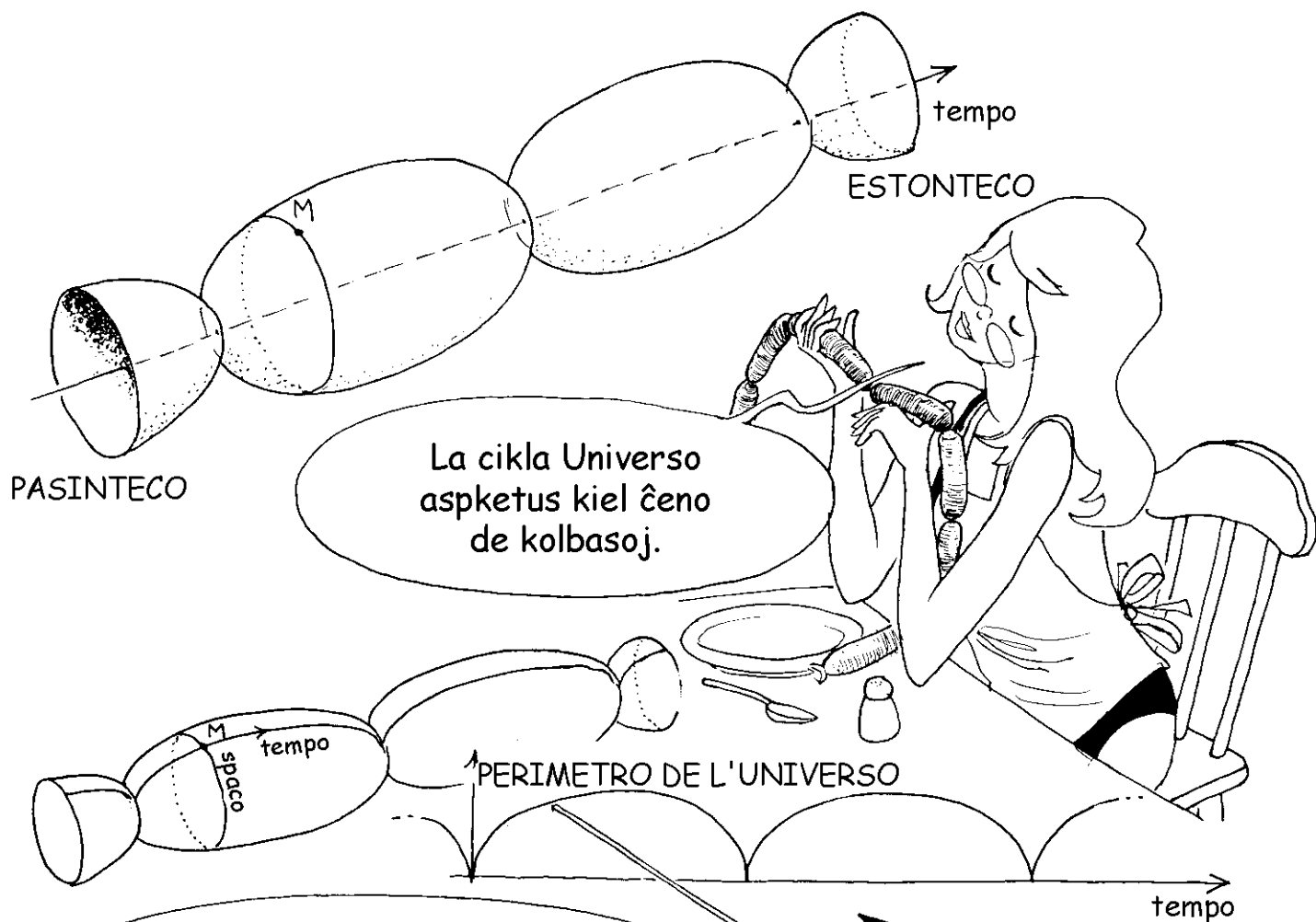
Kiam objekto senmovas, ĝi desegnas unu generan linion de l' cilindro, laŭ la tempo.

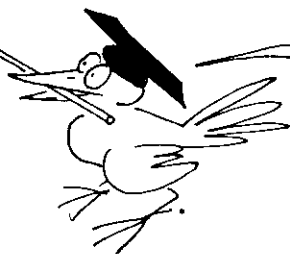
Estas facile sin bildigi la dilatiĝon de tiu fermita universo laŭ la tempo, kiu donas modelon de universo nesenŝanĝa.

Jen ekzemple la bildo sur du dimensioj de iu spaco-tempo en nefinia ekspansio.

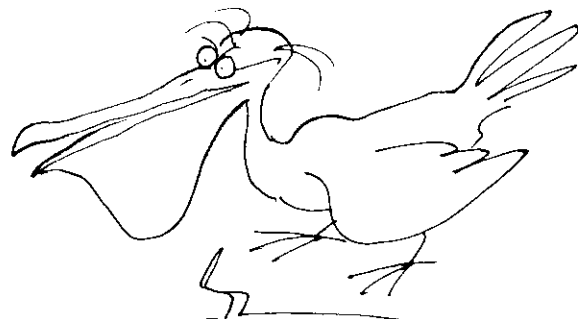
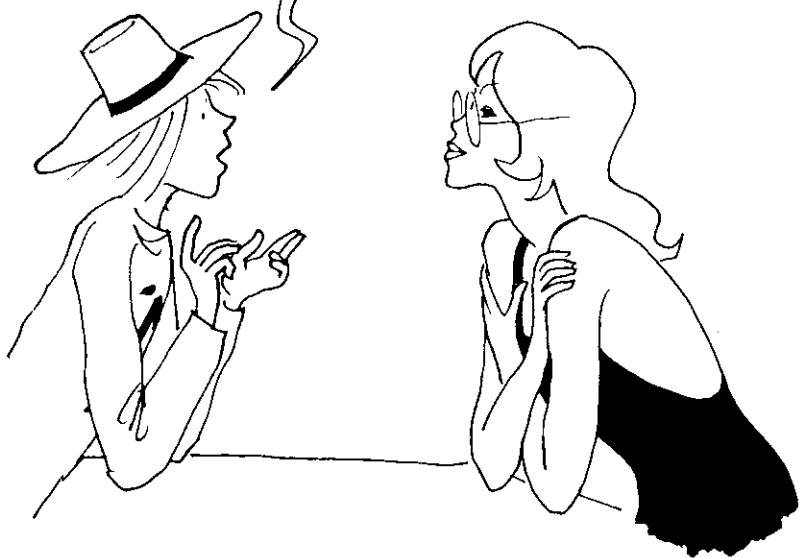

Sed fakte kial la tempo necese estus «MALFERMITA», t.e. Senfina samtempe al la estonteco kaj al la pasinteco ?

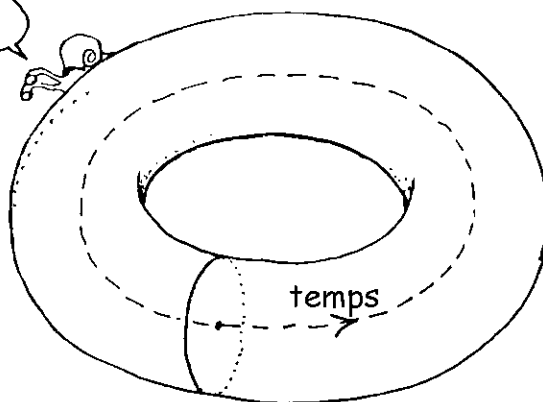
Mi starus tie ĉi.

Ĉu tio signifas, ke oni povus .... fermi la tempon per ĝi mem ?!?

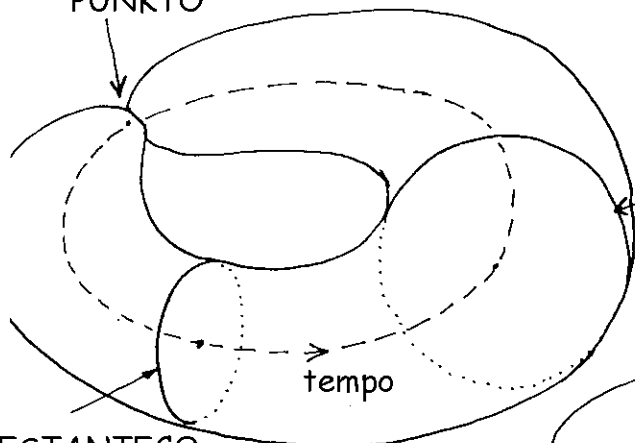
Nenia problemo ...
se oni fermus per ĝi mem la
ejnŝtejnman modelon, oni
ricevus ... TORON

Ree ! ...

En tiu SPACO-TEMPO plene fermita, la samaj
okazaĵoj reokazas idente post tempo τ kiu estas
la PERIODO de tiu stranga universo.

PRAEKSPLODA
PUNKTO

Oni ankaŭ povas fermi
sur ĝi mem ciklan universon.

STATO DE
MAKSIMUMA
EKSPANSIO

Tio iĝas kolbasoĉeno ciklante
sur ĝi mem kun ununura kolbaso !

Ho rigardu Leonon !!!

Li ne eltenis.
Tio estis
antaŭvidebla ...

EPILOGO

Jen kio oni scias
pri la komenco de l'Universo.

Nu ... tio,
kion oni KREDAS SCII.
Tio ŝanĝiĝis tiom multe da
fojoj de 5000 jaroj !

« Sed tiu klopodo konsentita
por kompreni la Universon estas
unu el la malmultaj aferoj, kiuj levas la
homan vivon super la farso, donante per
ĝi iom da digneco en tiu tragedio».

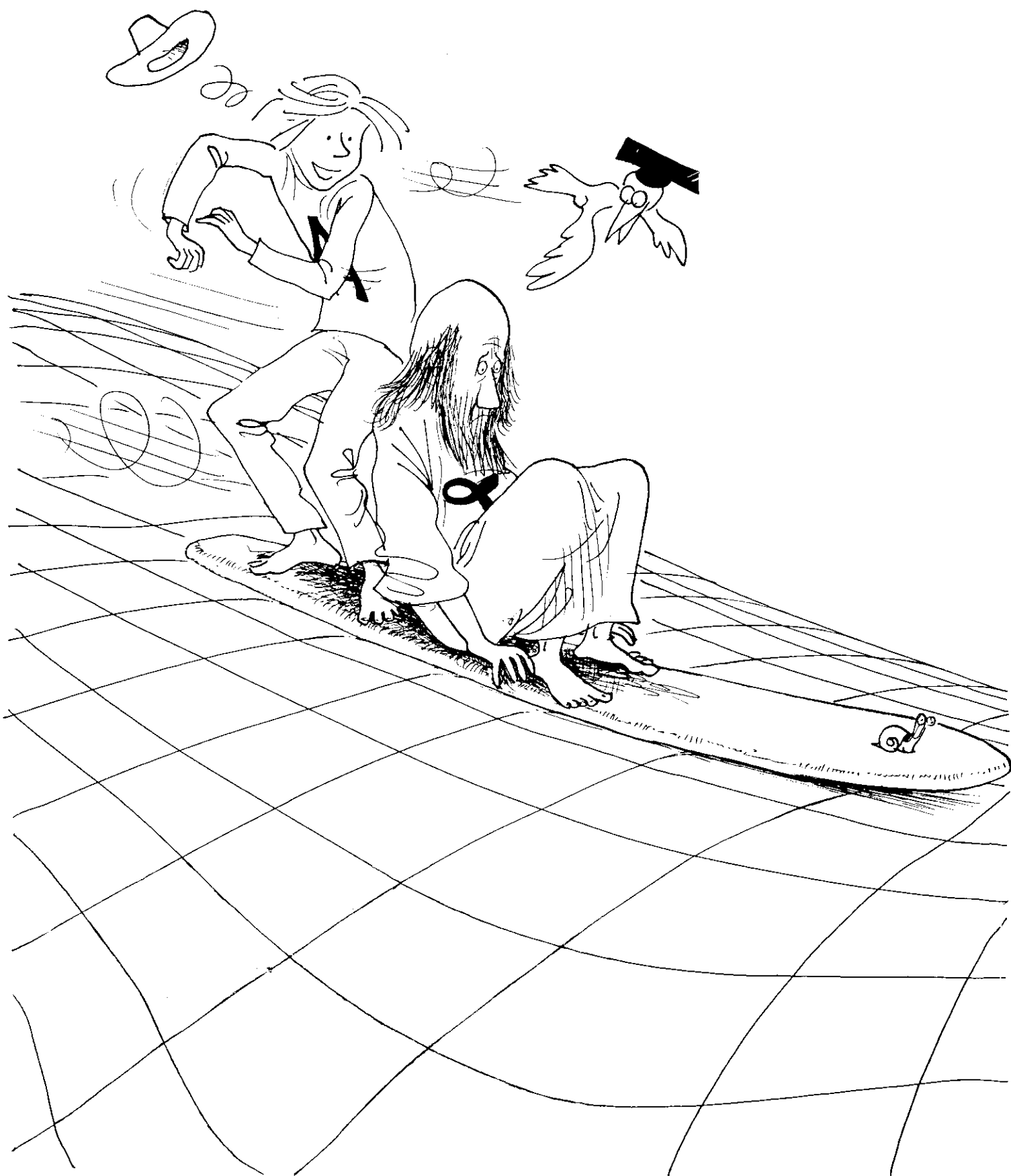
Steven Weinberg

La sekvon de la PRAEKSPLODO
(formiĝo de galaksioj, steloj, ktp ...)
oni trovos en «MIL SUNOJ»

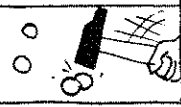
FINO

LA KOSMODRAMO

TEMPO	TEMPERATURO	DENSECO	FENOMENOJ
ANTAŬ ...	$T \geq 10^{12}$ gradoj		?
1/1000 ^{ono} da sekundo	3000 miliardo da gradoj		Sendiferenchava supo el fotonoj, neŭtrinoj, antineŭtrinoj (la fotono estas sia antipartiklo mem), protonoj, antiprotonoj, elektronoj kaj antielektronoj (pozitronoj)
1/100 ^{ono} da sekundo	100 miliardo da gradoj	4 miliardoj da g/cm ³	Amasbuĉado de hadronoj (protonoj, antiprotonoj, neŭtronoj, antineŭtronoj). Da ili restos nur po unu en miliardo. La cetero neniigis kun la ĉeestantaj anti-hadronoj, donante fotonojn.
1/10 ^{ono} da sekundo	30 miliardo da gradoj		Nenio notinda. Trovarme por ke atomnukleoformiĝu.
1 sekundo	10 miliardoj da gradoj	380 000 g/cm ³	Neŭtrinoj «vivas sian vivon». Ili ĉesas interagi kun materio.
13 sekundo	3 miliardoj da gradoj		Amasbuĉado de elektonoj-antielektronoj. Ankaŭ tiam plurestos nur unu en miliardo.
3 minutoj	1 miliardo da gradoj		Nukleosintezo : formiĝo de heliumaj nukleoj. Malapero de l'liberaj neŭtronoj (vivdaŭro: 109 sekundoj).
35 minutoj	300 milionoj da gradoj	1 gm/cm ³	Nukleosintezo elfiniĝis : 25% da heliumo, 75% da hidrogeno.
700 000 jaroj	3000 gradoj		Post neniigo de preskaŭ la plena materio kaj antimaterio, la Universo travivas eraon radiadan, kiam la energi-materio precipas en formo de radiado. Kiam temperaturo malleviĝas sub 3000°, neŭtraj atomoj formiĝas, kaj la fotonoj ĉesas interagi kun la materio : Universo «travidebla».
100 milionoj da jaroj	$T_R = -173^\circ C$ $T_M = -276^\circ C$		Ne plu varmigitaj de l'fotonoj, la neŭtraj atomoj hidrogenaj kaj heliumaj suferis drastan malleviĝon de siaj temperaturoj. Formiĝo de l'galaksioj, unuaj steloj.
5 miliardoj da jaroj			Formiĝo de l'Tero
10 miliardoj da jaroj	$T_R = -270^\circ C$ t.e. 3 kelvinaj gradoj	10 ⁻³⁰ g/cm ³	Apero de l'vivo
hodiaŭ			Eltrovo de la atombombo ...